

İskit Birliğini Oluşturan Süreçler ve Etkileri

Gülnara Ergan*

(ORCID: 0000-0002-8699-3407)

Makale Gönderim Tarihi

14.06.2023

Makale Kabul Tarihi

24.11.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Ergan, G., "İskit Birliğini Oluşturan Süreçler ve Etkileri", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (Aralık 2023), 174-217.

APA: Ergan, G. (2023). İskit Birliğini Oluşturan Süreçler ve Etkileri. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(2) (Aralık 2023): 174-217.

Öz

İskitlerin MÖ 1. bin yıldan itibaren tüm Avrasya bozkır kuşağı boyunca Altay dağlarından Karpat havzasına kadar yayılmış olan konargöçer toplum oldukları bilinmektedir. Konargöçerlerin yaşam tarzı ve günlük hayatıyla ilgili en eski ve kapsamlı bilgiyi antik yazarlar tarafından verilmiştir. Kayıtlarda, konargöçer İskitlerin kendi aralarında birbirine benzediklerini fakat başka halklardan farklı olduklarını şeklinde bilgi yer almaktadır. Son yüzyılda yapılan arkeolojik bulgular ışığında İskitlerin, gerek gündelik hayatta gerek defin geleneklerinde Avrasya'nın geniş coğrafyasında maddi ve manevi bir birlik oluşturdukları düşünölmektedir. İskit birliğinin kültür açısından geniş coğrafyada benzerlik göstermesi nedeniyle "İskit-Sibirya Dünyası", "İskit-Sibirya Topluluğu", "İskit-Sibirya birliği", "İskit-Sibirya kültür çemberi" şeklinde adlandırılmıştır.

Uzun zaman diliminde (MÖ I. bin yıl boyunca ve MS I. bin yıl başlarına kadar) varlığını sürdürmüş olan İskit-Sibirya Birliği Avrasya tarihinin bütönlüğü içinde yer alarak adeta yeni bir çağ açmıştır. Avrasya bozkırlarının konargöçer

---

* Dr. Araştırmacı, gnergan@outlook.com.

Ph.D., Independent Researcher.

medeniyetinin temellerini oluşturan İskit-Sibirya birliği ayrıca Avrupa ve Asya tarihini ve kültürlerini etkilemiştir.

Çalışma İskitlerle ilgili toplanan veriler işığında İskit-Sibirya Birliğinin oluşum sürecinde kültür bileşenlerini ayrı ayrı araştırmaktan ziyade, birlik haline gelmelerinin temel etkenlerini yani coğrafi, ekonomik ve kültürel gelişmeleri inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: İskit Birliği, Sibirya Dünyası, Konargçerlik, Boy Birliği.

Constitutive Processes of Scythian Union and Their Effects

Abstract

It is known that the Scythians were a nomadic society that spread throughout the entire Eurasian steppe belt, from the Altai mountains to the Carpathian basin, starting from the 1st millennium BC. The oldest and most comprehensive information about the lifestyle and daily life of nomads was given by ancient writers. The records contain information that the nomadic Scythians were similar to each other but different from other communities. As a result of archaeological findings made in the last century, it is thought that the Scythians formed a material and spiritual unity in the wide geography of Eurasia, both in daily life and in their burial traditions. Due to the similarity of the Scythian union in a wide geography in terms of culture, it was named as "Scythian-Siberian World", "Scythian-Siberian Community", "Scythian-Siberian union", "Scythian-Siberian cultural circle".

The Scythian-Siberian Union, which existed for a long time (from the 1st millennium BC to the beginning of the 1st millennium AD), literally opened a new era by being included in the integrity of Eurasian history. Having formed the foundations of the nomadic civilization of the Eurasian steppes, the Scythian-Siberian union had a great influence on the history and cultures of Europe and Asia.

In the light of the data collected about the Scythians, the study will examine the main factors of their unification, namely geographical, economic and cultural developments, rather than analyzing the cultural components separately in the formation process of the Scythian-Siberian Union.

Keywords: Scythian Union, Siberian World, Nomadism, Tribal Union.

Giriş

İskitler, Karadeniz bozkırlarından (Tuna nehrinin doğusundan) günümüzdeki Çin topraklarına (Sincan eyaleti) kadar olan coğrafyada, "İskitya" olarak bilinen bölgede yaşayan eski bir konargöçer topluluğudur. İskitya, bugün Kazakistan'ın Avrasya bozkırlarını, Sibirya, Ural, Volga, Rus bozkırlarını ve doğu Ukrayna'yı içine alan bölgedir. İskitler aynı zamanda tüm erken Avrasya konargöçer gruplarını belirtmek için kullanılmış bir addir.¹

Avrupa ve Rus tarihçilerin yaygın görüşüne göre, kavimler göçünden önce, Doğu Avrupa, Batı Sibirya, Kazakistan, Orta Asya, kısmen Anadolu, çoğunlukla İrani kabilelerin bulunduğu bir coğrafya olduğu düşünülmektedir.

Bunun sebebi ise XIX. yüzyıldan sonra yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Avrasya'nın geniş topraklarında sürekli ve düzenli şekilde yayılan kültürel oluşumların İskit Sibirya Dünyası kültürünün temelini oluşturduğu düşüncesidir. Araştırmacılar İskit kültürel–tarihi birliğinin temellerinin Bronz Çağ'nda atıldığını ayrıca Andronova kültürünün burada önemli etkisi olduğunu düşünmektedir.²

Andronova kültürü bozkırlar ve orman-bozkır kuşaklarında Yenisey Irmağı'ndan tüm Batı Sibirya'yı ve Kazakistan'ı içine alarak, Ural dağlarının batı eteklerine kadar yayılmıştır. Kuzeyde tayga kuşağı sınırlarına kadar, güneyde ise Tanrı Dağları (Tien-şan) ve Pamir dağlarını Türkistan çöllerini ve Ceyhun Nehri'nin sağ kıyısına kadar yayılmıştır.³

M II. bin yılların ortalarında Tobol-İrtiş ve Ural ardılı bölgesine orman-bozkır kuşağı bölgesine bozkır gruplarının ilerleyişi buradaki nüfusu tamamen etki altına almıřtır⁴. Andronova topluluğu mensubu olan bu bozkır grupların güçleri bölgeye yeni tip hayvancılık, metal

¹ İlhami Durmuş, *Eskiçağ Anadolu'sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve neriler*, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1/2(2019),s.101-103.

² T.Troitskaya, A.Novikov, *Arheologiyeye Zapadno Sibirskoy Ravnini*,Sibirskoye Otdeleniye RAN,Novosibirsk 2004, s. 33.

³ M.F.Kosarev, Andronovskaya kültüre, "Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya", Cilt 1, Moskova 2005, s.741.

⁴ Konu hakkında bkz. Gülnara Ergan, Başlangıcından Geç Tunç Çağına Kadar Batı Sibirya Orman-Bozkırlarında Gçler ve İlk Nüfusun Oluşumu, *Journal of International Eastern European Studies*, Cilt: 5, 1(2023), s.36 -70.

işletmeciliği, ev mimarisi ve defin geleneklerini beraberinde getirmiştir⁵. Batı Sibiry'a'yı da etkileyen bu yeni kültür bölgede nüfusa gelişim açısından ivme kazandırmış, toplumu yeni bir mertebeye çıkartmıştır. Önceki dönemde bölgede bulunan ilkel toplumlar yerine, gelişmiş yeni maddi kültürü olan ve toplumlari bir araya getiren Andronova kültürü olmuştur.

Andronova kültürünün nerede ve ne zaman oluştuğu konusunda çeşitli fikirler olmasına rağmen bu konuda fikir birliğine varılamamıştır. Yirminci yüzyılın ortalarına doğru Andronova kültürü etnik aidiyet ve kültür kronolojisi hakkında temel görüşler ortaya atılmıştır⁶.

Kazakistan İrtiş civarında araştırmalar yapan ve Andronova kültürü bulgularının genetik aidiyeti ve gelişim süreci hakkında arkeolog Sergey Sergeyeviç Çernikov'un çalışmaları önem kazanmıştır. Ona göre Andronova kültürü geleneğinde maddi ve kültürel birikim Kazakistan'ın bozkır bölgesinde oluşmuş ve buradan Ural ardılı, Üst Ob nehri civarına, Yenisey ve Türkistan bölgelerine yayılmıştır. Buradaki toplum da ekonomik ve kültürel birikimlerini ilerleyen dönemlerde diğer kültürlerle etkileşim ve baskın çıkma sonucu farklı alanlarda yeni tip Andronova kültürlerini oluşturmuştur. İçine almış olduğu unsurlarla birlikte Andronova kültürünün bu şekilde gelişimi sağlanmıştır. Kültürün dağılışı dönemi olan Geç Tunç Çağı'nda doğru (MÖ I. bin yılın başında) Andronova kültürü çatısı altında çeşitli Andronova tipi seramikler ortaya çıkmıştır⁷.

Ural ardılı bölgesi kuzeyinde yaşayan Ugorlarla ilgili araştırmalar yapan, ayrıca Mansi halkı alfabetini oluşturan etnografya ve antropoloji ile ilgilenen arkeolog V.N. Çernetsov, Ugorların Fedorova arkeolojik kültürü⁸ ile bağlantılı olduklarını düşünmüştür. Ugorların seramik

⁵ Olga Koroçkova, *Vzaimodeystviye Kultur v Epohu Pozdney Bronzi (Andronovskiye Drevnosti Tobolo İrtişya)*, Ural Devlet Üniversitesi Yayınları, Yekaterinburg 2010, s. 1-8.

⁶ A.A.Formozov, "K Voprosu o Proishojdenii Andronovskoy Kulturi", *KSİMK (Kratliye Soobşeniya o Dokladah i Polevih İssledovaniyah İnituta İstorii Materyalnoy Kulturi*. 39(1951),s. 3-18.

⁷ Sergey Çernikov, *Vostoçny Kazahstan v Epohu Bronzi, Materyali İssledovaniy po Arheologii*, SSCB İlimler Akademisi Yayınları , Moskova, Leningrad 1960, s. 110-115.

⁸ Ural dağlarının Doğu kısmı (Ural ardılı) Andronova kültürü sınıflandırmasını ve özelliklerini ortaya koyduktan sonra Andronova kültürünün yayılma alanın batı kısmı bulguların tümüne "Alakul" arkeolojik kültürü, doğu bölgelerinden bulgulara ise

desenleri ve Fedorova arkeolojik kültürü seramik desenleri birbirine çok benzediğinden yola çıkarak Andronova kültürünün kuzeydeki Fedorova etabını oluşturan eski Proto Ugorlar olduğu, güney bölgelerinde bulunan Andronova kültürün Alakul etabının ise İranî kavimler ile akraba olduğu ve “Srubnaya” kültürünü (Dinyeper ve Ural nehirleri arasında yayılmış olan kültür) oluşturduğu öne sürülmüştür⁹. Çernetsov’un savunmuş olduğu bu teori bilim dünyasında kabul görmediği gibi Andronova topluluğu Fedorova etabının yayılma alanının Ural ardılı bölgesi ile sınırlı olmadığı, çok daha geniş alanlara yayılmış bir kültür olduğu ifade edilmiştir. Fedorova arkeolojik kültürü seramiklerinde rastlanan desenler sadece Ugorlar’a ait bir desenleme şekli değildir, benzer desenlere Kazak, Kırgız, Yakutlarda da rastlandığı dile getirilmiştir. Ayrıca Ugor halklarının defin gelenekleri Fedorova arkeolojik kültürü gelenekleri ile farklıdır. Fedorova arkeolojik kültürü bulunduğu Sibiryâ’nın batısında Hind-İran kökenli birkaç toponim (yer adları) bulunmuş olsa da Ugorların doğu ve güney bölgelerinde Ugor diline ait yer adlarına hiç rastlanmamıştır¹⁰.

Uzmanlık alanı Uralların kuzey bölgesi Eneolit ve Tunç Çağı olan arkeolog, tarihçi Vladimir Stokolos, Andronova kültürünün oluşum ve yayılma süreçlerini araştırma sonucu, Andronova topluluğun Fedorova etabının Sibiryâ’da oluştuğunu ve zamanla, yaklaşık MÖ XIII. yüzyılında Urallara göç ettiklerini düşünmüştür. Fedorova arkeolojik kültürü mensupları Ural bölgesine geldiklerinde “Abaşevo” ve “Zamarayevo” arkeolojik kültürleriyle yan yana yaşadığını zaman içinde onlardan

---

“Fedorova” arkeolojik kültürü adını vermiştir. 1950 yıllarında bilim dünyası Andronova kültürünü iki kültüre ayırmanın hata olduğunu ayrıca Alakul ve Fedorova kültürleri Andronova kültürünün birer etap olduğu ve terim olarak uygun olabileceğini düşünmüşler. Andronova kültür topluluğun Fedorova etabı bundan sonra Minusinsk havzası için kullanılmaya başlanılmıştır.

Mihail Kosarev, “O Kulturah Andronovskogo Vremeni v Zapadnoy Sibiri”, *Sovetskaya Arheologiya*, 2(1965),s. 242,246.

⁹ Ludmila Kitova, Ludmila Çindina ve Valeriy Çernetsov, “Put v Nauku i Metodologo-Etnograficeskoe Naslediye, Materyalı XVII Mejdnarodnoy Zapadnosibirskoy Arheologo-Etnograficeskoy Konferentsii, Vostok i Zapad: Problemy Sinhronizatsii Etnokulturnih Vzaimodeystviy”, *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Cilt 4, 42(2016),s.5-9.

¹⁰Natalya Çlenova,“Arheologiceskiye Materyalı k Voprosu ob İrantsah Doskifskoy Epohi i İndoiransah” *Sovetskaya Arheologiya*, 1(1984),s. 88-98.

etkilenmiş olduğunu düşünmüştür. Fakat Stokolos'un öne sürmüş olduğu fikir, arkeoloji kültürlerinin kronolojik geliş ve oluşum sürecine uymamaktadır. Abaşevo kültürü Urallara gelişi kabul edilen tarihin MÖ XVI-XIV. yüzyıllar olduğu bilinmektedir¹¹. Stokolos'un öne sürmüş olduğu tezin alt yapı çalışmasından yoksun bir tez olduğu görülmüştür. Stokolos ayrıca Andronova kültürünün Fedorova etabının diğer kültürlerden hangi yönlerden etkilendiğini açıklamamış ve Alakul-Fedorova etaplarını karşılaştırıp Andronova kültür topluluğunda yerini belirlememiştir. Stokolos'un çalışması, fikir niteliği taşıması ile birlikte Sibiry uzmanları tarafından kabul görmemiştir.

Andronova kültürü uzmanı ve Ural ardılı bölgesi konusunda ciddi çalışmaları olan Tunç Dönemi'nde Güney Urallar için "Şehirler Ülkesi" terimini ilk kez kullanan Genadiy Zdanoviç, Ural ardılı bölgesinde Adronova kültürünün oluşum sürecinde "Sintaşta"¹² ve "Petrovskaya"¹³ kültürleri ile genetik bağı olduğunu savunmuştur. Ural ardılı bölgesinde Andronova kültürünün içinde hem yerel kültürlerin, hem de batıdaki Abaşevo ve Erken Srubnaya kültürleri ile güneydeki tarımla uğraşan toplulukların yer aldığını düşünmüştür¹⁴.

Güney Urallar ve Tobol civarında oluşan Tunç Dönemi ve Andronova kültürü uzmanı arkeolog Tamila Potemkina, orman-bozkır kuşağındaki Alakul arkeolojik kültürü Yeni Taş Devri'nde, Erken Tunç kabilelerin ve Abaşevo, Poltavkinskoy, Erken Srubnaya ve "Mnogovalikovoy" (Andronova kültürün batısında bulunan kültürler) kültürlerinin birbiriyle iletişim sonucu ortaya çıktığını düşünmüştür. Alakul arkeolojik kültürü oluşum yeri Ural ardılı orman ve orman-bozkır bölgeleri olduğunu savunmuştur¹⁵. Fakat Alakul kültürünü dar bir alan içinde

¹¹ Vladimir Stokolos, *Kultura Naslediya Bronzovogo Veka Yujnogo Zauralya (Hronologii i Pereodizatsiya)*, Nauka, Moskova 1972, s.285,286.

¹²Genadiy Zdanoviç, "Strana Gorodov"-Ukreplenniye Poseleniya Epohi Bronzi XVIII-XVII v.do Naşey Eri na Yujnom Urale, *Arkayım: İssledovaniya. Poiski. Otkritiya*, Kamenniy Poyas Yayınevi, Çelyabinsk 1995, s. 54-62.

¹³Genadiy Zdanoviç, *Bronzoviy Vek Stepnoy Polosi Uralo İrtişskogo Mejdureçya*, Başkurdistan Üniversitesi Yayınları, Çelayabinsk 1983,s.48-68.

¹⁴Genadiy Zdanoviç, *Bronzoviy Vek Uralo-Kazahstanskih Stepey*, Uralskiy Üniversitet Yayınları, Sverdlovsk 1988, s. 139.

¹⁵T. Potemkina, *Bronzoviy Vek Lesostepnogo Pritobolya*, Nauka, Moskova 1985, s. 341-342

değerlendirmesi, bilim dünyasının sert tepkisi ile karşılaşmıştır¹⁶. Ek olarak Potemkina'nın, Fedorova arkeolojik kültürünü Ugorlarla, Alakul arkeolojik kültürünü ise İranî kavimlerle ilişkilendirmesi aslında Andronova Kültür Topluluğu Andronova kültürü tek toplumu olmaktan çıkarmış Andronova kültürü iki farklı kültür olarak görmüştür. Potemkina tarafından Alakul arkeolojik kültürünü Andronova kültüründen ayrı görme çabaları sonuç getirmemiştir.

Sibirya arkeoloji ve kültürünü araştıran ayrıca Hint-İran konularında uzman olan arkeolog Yelena Kuzmina, Fedorova kültürünün, Merkez ve Doğu Kazakistan bölgesinde yerel Erken Taş Devri kültürleri üzerinde oluştuğunu düşünmüştür. Alakul arkeolojik kültürünün ise büyük ölçüde (bölgenin bir önceki etabı) Petrovskaya kültüründen etkilendiğini ayrıca oluşum sürecinde Abaşevo ve Mnogetherlikovoy kültür geleneklerini de içine aldığı düşünmüştür¹⁷. Benzer bakış açısı Tobol-İrtiş nehirlerin arasında Tunç Dönemi'nde tarihi ve kültürel gelişmeleri araştıran Aleksander Tkaçev tarafından da yapılmıştır. Ona göre Fedorova arkeolojik kültürünün Doğu Kazakistan'daki "Kanay" arkeolojik kültürü üzerine oluştuğu aynı zamanda Erken Alakul arkeolojik kültürünün de "Nurtaykaya" kültür tipi üzerine, onun da ("Nurtaykaya" kültür tipi) Yamno-Afanasyevo etkisi olan yerel yeni taş devri ve Erken Tunç Devri kültürleri üzerine oluştuğu fikrini savunmuştur¹⁸.

S.Grigoryev, Andronova kültürü mensuplarının konargöçer toplum olduklarını ve Batı Asya'dan çıkarak (MÖ II. bin yılda) İran ve Türkistan'ı kat ederek Doğu Kazakistan ve Güney Sibirya'ya geldiklerini düşünmüştür. Alakul kültürü için Aral gölü ve civarında Sintaşa, Abaşevskaya ve kısmen "Poltavkinskaya" arkeolojik kültürlerini içine almıştır. Ayrıca Sintaşa arkeolojik kültürü Güney Ural ardılı bölgesine Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgeleri üzerinden ulaştıklarını düşünmüştür¹⁹.

¹⁶ Zdanoviç, *Bronzoviy Vek*, s. 64,65.

¹⁷E.Kuzmina, *Otkuda Prişli İndoarii?*, Rossiyskiy İnstitut Kulturologii RAN Yayınları, Moskova 1994, s.464.

¹⁸Aleksandr Tkaçev, *Voprosi Periodizatsii Arheologičeskih Pamyatnikov Tsentralnogo i Severnogo Kazahstana*, Karaganda Üniversitesi Yayınları, Karaganda 1987, s. 25-35.

¹⁹S.Grigoryev, *Drevniye İndoyevropeytsi. Opit İstoričeskoj Rekonstruksii*, Ural Bölümü İlimler Akademisi yayınları, Çelyabinsk 1999, s.145, 243-247.

Andronova kültürü topluluğunun İranî ya da Hind-İranî kavim olduğu konusunda tezi İranist bilim adamları İ.M.Dyakonov ve M.M Dyakonov²⁰ öne sürdükleri teori bilim dünyası tarafından kabul edilmiştir. Aslında İranî teori hiçbir zaman etraflı ve detaylı bir şekilde araştırma ve sağlam argümanlara dayandırılmasa da Andronova kültürünün Hind-İranî kavim tarafından oluşturulduğu kabul edilerek bu yönde birçok araştırma yapılmıştır.²¹

Bilim dünyası yaklaşık son bir asır boyunca Andronova kültürünün yayılmış olduğu coğrafyanın seçili bölgelerinde, oldukça dar bir alanda yerel köken arayışına yönelik araştırmalar yapmış ve bunun yanında Andronova kültürünün oluşum sürecinde Hint-İranî kavimlerin etkili olduğunu düşünmüşlerdir.

Andronova kültürünün yerli köken arayışı, Ural ardılı bölgesi yerli Eneolit ve Erken Tunç Çağ kültürleriyle iletişimden doğan ve sonradan Andronova kültüründe de yer aldığı fikrine dayanmaktadır. Fakat yerel kültürlerin özelliklerine Andronova kültürünün yayıldığı diğer coğrafyalarda da rastlanmamıştır. Hint-İranî teorisi ise dilbilimcilerin verilerine göre Hint-İranî kavimlerinin oluş coğrafyasının²² Andronova kültürü ile farklı ve çok uzak mesafelerde olduğu, Andronova kültürünün yerel genetik platformuna sahip olduğu ve baskın düşünülen yerli kültürlerin Andronova kültürü içinde eriyip gittiği düşünülmüştür. Bu da bu teorinin asılsız olduğunu somut verilere dayanmadığını göstermektedir. Andronova kültürünün yayılmış olduğu coğrafyada Geç Tunç Dönemi kültürlerinin maddi kültürü Andronova kültürü üzerinde kurulduğu ve bölgenin Geç Tunç Devri kültürlerin Andronova kültürünün bir şekilde devamı olup, temellerinde Andronova kültürünün bulunduğu bilinmektedir²³.

Andronova kültürü ile ilgili yapılan araştırmalarda en çok Batı Sibirya'nın kuzeybatı bölgelerine ağırlık vererek Andronova kültürünün

²⁰İ.M.Dyakonov, *İstoriya Midii*, Moskova/Leningrad, 1956; M.M.Dyakonov, *Oçerk İstorii Drevnego İrana*, 1961.

²¹Kuzmina, *Otkuda Prişli*, s.13-34.

²²K. Smirnov, E.Kuzmina, *Proishojdeniye İndoyevrapeytssev v Svete noveyşih Arheologičeskih Otkritiy*, Nauka, Moskova 1977, s. 6.

²³M. Kosarev, *Androidniye Kulturi Zauralya i Zapadnoy Sibiri*, Başkurdistan Üniversitesi Yayınları, Çelyabinsk 1993, s.3-7.

kökenlerini Hint-İranî kavimlerine dayandırmaya ısrarla devam edilmiştir. Tüm kültüre dayatılan zorlama araştırmalar hem etik hem bilimsel açıdan doğru olmasa da teoriyi destekleyici binlerce çalışma yapılmıştır. Ayrıca Andronova kültürünün etnik aidiyetinin tespit edilmesi için ilerde yapılacak birçok çalışmanın objektif ve doğru olması açısından araştırmaların kültürünü hem doğu hem batı bölgelerinde bulguların değerlendirilmesi gerektiği, diğer kültürlerle bağlantısı ve etkisi açısından büyük önem taşımaktadır.

İskit kültürü oluşum sürecinde Andronova Kültürünün etkisi olduğu düşüncesi bilim dünyası tarafından kabul edildiğinden beri İskitlerin kökenlerini Hint-Avrupa halklarına dayandırmak bir gelenek haline gelmiştir. İskitlerin etnik oluşu araştırmaları genelde sadece Hint-Avrupa dillerine dayanarak yapılmaktadır. Avrupa bilim dünyası, Doğu Avrupa, Batı Sibirya, Türkistan ve kısmen Anadolu'daki eski nüfusun İranî kavimler olduklarını "kanıtlamak" için inanılmaz çaba sarf etmiş, ayrıca daha eski dönemlerde yapılan tüm araştırmaları reddetmişlerdir. İskit-Sarmat dünyasının İranî kavim olduklarını göstermek için tüm bilim dünyası teşvik edilerek bu yönde birçok çalışma yapılmıştır.²⁴

İlk yazılı kayıtlarda İskitler Türkler olarak tanımlanmaktadır. Başta Antik dönem tarihçileri, Bizans kayıtları ve XVIII. yüzyıldan sonra Rus araştırmacılar tarafından yapılan ilk arkeolojik veriler İskitlerle ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Antik Dönem Tarihçilerinin İskitler Hakkında Verdikleri Bilgiler

Antik Yunan tarihçilerin Yunan halkı olmayan toplumlara karşı daima merak konusu olmuştur. Özellikle İskitlere karşı merakı, onlarla iletişim sonucu, hayat tarzı, oluş süreçleri ve toplumun genel özellikleri hakkında zaman içinde bilgi birikimi oluşturulmuştur.

Antik Yunan edebiyat geleneğinde konargöçer halkların oluş sürecini hakkında çoğu zaman Yunan mitolojik geleneğine dayanmaktadır. Herodotos'un tarihinde de İskitlerin etnik oluş efsanesi²⁵ Yunan mitoloji

²⁴ Mirfatıh Zakiyev, *Tatarı: Problemi İstorii i Yazıkı*, Tataristan İlimler Akademisi Yayınları, Kazan1995, s.27.

²⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*, ev. Müntekim kmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s. 256-258.

geleneğine dayandırılmakla birlikte²⁶ tarih sahnesine uzak yerlerden Asya'dan geldikleri anlatılmaktadır.²⁷

Herodotos gibi antik tarihçiler konargöçerlerle ilgili sınırlı bilgilere sahip olsalar da İskitlerin bulunduğu coğrafi konum, ortam ve doğasıyla ilgili net bilgiler vermektedir. Herodotos İskitya'nın düzlük üzerinde bol ot ve suların bulunduğu bir yer olduğunu yazmaktadır.²⁸ İskitlerin hayat tarzı ile ilgili şu bilgiler vermektedir: *"İskitler kendilerinden sonra ne şehirler ne de kaleler bırakmışlar, İskitler atlı okçulardır, evlerini (çadırlarını) yanlarında götürmektedirler. Geçim kaynağı hayvancılıktır tarım yapmamaktadırlar, tekerlekler üzerinde evleri bulunmaktadır."*²⁹ Herodotos *"İskit erkekleri günün çoğunu at üzerinde geçirirken, çocuklar ve kadınlar tekerlekli evlerin içinde zamanlarını geçirirlerdi"*³⁰ şeklinde bahsetmektedir.

Herodotos İskitlerin Karadeniz civarına nasıl geldikleri hakkındaki süreci de³¹ anlatmaktadır. Bu süreç, ilgili paragrafta *"Masagetler³² tarafından kovulan Asya konargöçer İskitler Araks nehrini geçerek Kimmerlerin topraklarına gitmişler"* (şimdilerde İskitler burada bulunmaktadır, daha önceleri bu topraklar Kimmerlerin topraklarıydı)³³ Bir sonraki paragrafta, *"...tüm bu kabileler Arimaspesler'den başlayarak her zaman komşularına saldırmışlardır. Arimaspesler, İssedonosları yurtlarından atmışlardı. İssedonoslar da*

²⁶ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 254-255.

²⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 253-256.

²⁸ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 259-260.

²⁹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 268-269.

³⁰ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 293.

³¹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 253-257.

³² Herodotos, Masagetlerin başta Aral gölü ve Hazar denizi arasında olmak üzere çok daha geniş coğrafyada buldukları, hayvancılıkla uğraştıkları bahsetmektedir. Tüm maddi ve manevi kültürleri, inanç sistemi ve yaşayış tarzları onların Asyalı konargöçer topluluk olduklarını düşünmüştür. Asya İskitleri yenerek onları Kimmerlerin bulunduğu bölgeye çekildiği yazmaktadır. Herodotos Masagetler, İskitlerin bir kabilesi olduğunu düşünmüştür.

Zeki Velidi Togan, "Sakalar (IV)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 23 (1987), s.23, 30-34.

A.İ.Dovatur, D.P.Kalistrov, İ.A.Şişova, *Narodı Naşey Stranı v İstorii Geredota*, Nauka, Moskva 1982, s.85. Konu hakkında bkz. İlhami Durmuş, "Masagetler", *Bilig* 3, (1996), s.86-91.

³³ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 256.

*Skyth'leri yurtlarından atmışlardı; Skyth'ler Notos Denizi kıyılarında oturan Kimmerlerin üzerine saldırmışlar ve bölgeden atmışlar.”*³⁴

Herodotos İskitlerin konargöçerlik şekli hakkında bilgi bırakmamıştır fakat göçlerin düzenli olmayıp kalabalık düzensiz göçler olduğunu düşünmüştür.³⁵ Konargöçerlerin belli bir düzen içinde buldukları bilgisini Dareios döneminde Persler ile yapılan savaşlar sürecinde İskitlerin düşmanın geleceği sırada İskitya bozkırlarda kuyular bulunduğu, kaynakları Pers saldırısı sırasında doldurulduğu³⁶ ayrıca buralarda İskitlerin atalarının mezarları³⁷ bulunduğu bilgisini vermektedir. İskitlerin bulunduğu topraklarda kurulu evler ve kaleler olmasa da atalarının mezarlarının ve bu toprakların İskitler için önemi kısa bir paragrafta şöyle anlatılmaktadır:

*“Skyth kralı İdanthyrsos, “İranlı, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; sende de kaçtığım yok: Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız ki, elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz. Ama daha önce –ve keyfimiz istemediği sürece– sizinle savaşmayacağız. Bu konu bu kadar. Efendilik konusuna gelince, ben yalnız iki efendi tanıyorum; atam Zeus ve Skyth'lerin kraliçesi Hestia.”*³⁸ *Ve bir de haraç olarak istediğin ekmek ve su yerine, sana layık olduğun şeyleri göndereceğim; mademki kendini benim efendim sayıyorsun, senin bu palavrana cevap olarak, ağla diyorum sana.”*³⁹

³⁴ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 257.

³⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 257-263.

³⁶ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 300.

³⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s.276,286.

³⁸ Antik Yunanlı tarihçiler bahsettikleri halklar hakkında hem etnik oluşu hem o halkların inançları ile ilgili muhtemelen metin akışı ve kendi okuru için anlaşılır olması açısından Yunan mitolojik karakterleri kullanmışlardır. Örneğin Gök Tanrı'nın Yunan mitolojisindeki karşılığı Zeus'tur ya da kraliçe Hestia (aile, ocak, ev hayatında önemli yeri olan Tanrıca) Umay ana olma ihtimali yüksektir.

³⁹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 295-296.

Diğer bir antik tarihçi, MÖ 64 - MS 24 yılları arasında yaşamış olan coğrafyacı Strabon'dur. On yedi ciltlik "Geographika" adlı eserin yazarı Strabon "Coğrafyayı anlayabilmek için geometri ve astronominin iyi bilinmesi gerektiği. Bu ilimleri bilmeden ne ülkelerin geometrik şekillerini ve de iklimlerini ya da diğer benzer kavramları anlamak mümkün değildir" şeklinde yorum getirmiştir. Kitabında sık sık kendinden önce yazarları eleştiri oklarına tutsa da Homeros'un yazdıklarını (MÖ. IX yüzyıl) ve kendi aldığı notları karşılaştırmaktadır. Eleştirdiği kendinden önceki yazarların bazı fragmanlarını paylaşan Strabon, bir kısım notlarında İskitlerle ilgili vahşi bir toplum olduklarını, çok insan öldürdüklerini, sadece et ile beslendikleri ve öldürdükleri insanların kafataslarından kadeh yaptıklarını yazarken bazı notlarda ise İskitlerin hayvan beslediklerini, hayvanın süt ve etinden faydalandıklarını ayrıca Zeus tanrısının (gök Tanrı) onlardan çok memnun olduğunu kaydetmişlerdir. Ayrıca çok naif ve doğaları bozulmamış toplum olduklarını bahsetmektedir. Bu toplum denize yaklaştıkça deniz yoluyla gelenler onların doğasını bozarak ticarete ve insanları kandırmaya alıştırmışlardır.⁴⁰

Strabon kendi gördüklerini ise şöyle anlatır: *Doğu Avrupa'nın bazı kısımlarında inanılmaz soğuk kışların olduğu ve bu bölgenin güneyinde Sarmatlar ve İskitlerin bulunduğu, onların ülkelerinin doğu İskitlere kadar uzandığı bilinmektedir.*⁴¹

*"Konargöçer İskitler "çadır halkıdır", hayvancılıkla uğraşır, süt, peynir ve kıymızdan yaptıkları peynirle besleniyorlar, birikim yapmamaktadırlar ve alış veriş değiş tokuş vasıtasıyla yapmaktadırlar."*⁴²

*"Hayvanları daima otu bol olan yerlerde otlatmaktadırlar, tüm bu ülke güneyde bulunan denizlere kadar soğuk kışlar geçirmektedirler. Ülke nüfusu düzlüklerde yaşamalarına rağmen kışlar soğuk geçer. Atların boyları alçak, koyunlar ise iri, bakır kap kacak soğuktan çatlamaktadır, çanakların içinde bulunan yemekler donmaktadır".*⁴³

⁴⁰ Strabon, "Geographika", Nauka, Moskova 1964, s. 277-280.

⁴¹ Strabon, "Geographika", s. 80.

⁴² Strabon, "Geographika", s. 275.

⁴³ Strabon, "Geographika", s. 280-281.

*“İskit ve Sarmat kabileleri atları evcilleştirip onların daha itaatkâr olması için eğitiyorlar. Atların cinsi boyu alçak olmasına rağmen çok hırçındırlar”.*⁴⁴

*“Asya’nın ikinci kısmı Hazar denizi sınırlarında başlamaktadır. Hazar denizine girildiğinde sağında İskitler ve Sarmatlar bulunmaktadır ve genelde bu toplumların tamamı konargöçerdirler. Hazar denizinin solunda ise doğu İskitler bulunmaktadır ve onlar da konargöçerdirler...”*⁴⁵

Strabon Kırım ile ilgili bilgi verirken iki tip halktan bahsetmektedir *“İlki tarımla uğraşan diğeri ise konargöçer İskitlerden olup, ekşi süt (yoğurt) ve et tüketmektedirler”* şeklinde bahsetmektedir. Anlatımda ayrıca konargöçerlerin başıboş silahlı soyguncu, haydut olmadıklarını daha çok savaşçı ve mert bir halk olduğu bahsetmektedir. Arazileri ele geçirdikten sonra bu toprakları isteyenlere vererek vergi almaktadırlar. İskitlerin arazisinde oturup, vergi vermek istemeyenlerle de savaşıyorlar⁴⁶ şeklinde bahsetmektedir.

Antik dönemde yazar ve hekim olan Hippokrates (MÖ 460. - MÖ 370.) *“Hava, su ve yer hakkında bilgiler”* adlı eserinde İskitler örneğini kullanarak iklimin insanın fiziksel yapısı üzerindeki etkisini gösterdiği, etnografik ve antropolojik nitelikte birçok bilgi vermektedir. İskitlerle ilgili özetle şöyle demektedir: *“İskitler kendi aralarında benziyorlar fakat başka halklardan farklıdırlar. İskit kadınları at üzerinde hareket ederek ok ve yay kullanmaktadırlar. İskit genç kızları savaşa katılıyor, evlilik çağına geldiklerinde ise üç düşman öldürdükten sonra evlenebiliyorlar. Evli kadınlar sadece savaş halinde iken ata biniyorlar. Onların sağ göğsü yoktur. Kız çocukları henüz küçük çocukken anneleri sağ göğsüne ateşte kızdırılmış bakır aletle bastırarak, göğsün büyümesini engel olmaktadır.*

İskitlerin buldukları yerler ağaçsızdır, dümdüz alandır (Hippokrates burayı “İskit çölü” olarak adlandırmaktadır). İskitler konargöçerler ve çadırlarda yaşamaktadırlar. Çadırları tekerleklidir, küçük olanlar dört tekerlekli ve büyük olan çadırlar ise altı tekerleklidir. Çadırların etrafı

⁴⁴ Strabon, *“Geographika”*,s. 285.

⁴⁵ Strabon, *“Geographika”* s. 480.

⁴⁶ Strabon, *“Geographika”*,s.280, 282-284.

keçe ile kaplıdır. Çadırlar yağmur suyu, kar suyu ve rüzgâr geçirmeyen yapısı vardır. Evlerini taşımak için boynuzu olmayan iki ya da üç çift öküz yardımı ile yapmaktadırlar. Öküzlerin boynuzları soğuktan olmamaktadır.

İskitler, hayvan sürülerini bol ot bulunan yerlerde otlatmaktadırlar. Bir yerde otlar azalınca başka bir yere göç etmektedirler. İskitler haşlanmış et yiyorlar, hayvan sütünü ve süttten yapılan appak adında peynir tüketmektedirler. İskit yaşayış düzeni bu şekildedir”.⁴⁷

Bizans Tarihçilerinin İskitler Hakkında Verdikleri Bilgiler

Bizans döneminde tarihçilerin konargöçer toplumları daha yakından tanıma fırsatı yakalayıp, konargöçerlere bakış açılarının değiştiği anlaşılıyor. Bizans kaynaklarından İskitlerle ilgili giyim kuşam, gelenekler ve günlük yaşam tarzları hakkında daha ayrıntılı bilgilere rastlıyoruz. Bunun en önemli sebeplerinden birinin özellikle MS IV. yüzyıldan sonra Bizans arazisinde Hunların baskısı ve sonraki dönemlerinde yeni Türk konargöçer grupların ortaya çıkmasıyla birlikte Bizans'ın bu toplumları daha yakından tanıma ve iletişim kurma ihtiyacı olduğu düşünülmüştür.

Bizans'ın Justinianus ve Tiberius⁴⁸ (MS 565-581) dönemin politikaları hakkında bilgi veren Bizanslı Feofan, Bizanslıların Perslerle olan münasebetlerini kaleme almıştır. Feofan 566 yılına ait bilgilerde Justinian ile Pers hükümdarı Hozroy arasında antlaşma metni hikâyesinin bir kısmında şu bilgilere yer vermektedir:

“Don nehri doğusunda Türkler bulunmaktadırlar. Onlar daha önceden “Massaget” olarak adlandırılmaktadırlar. Persler kendi dilinde onlara “Kermihion” adını vermektedirler. Onlar Bizans imparatoru Justinyan’a hediyeler ve elçilerini göndererek (568 yılı) imparatorun Avarları kabul etmemesi için ricada bulunmuşlar. İmparator hediyeleri kabul ederek elçilerle birlikte karşılıklı hediye göndermiştir. Daha sonra

⁴⁷ V.V.Latışev, “İzvestiya Drevnih Pisateley Greçeskikh i Latinskih O Skifii i Kavkaze”, I.Cilt, St-Petersburg, 1890,s.59-60.

⁴⁸ II. Justinus Latince adı: Flavius Iustinus (Iunior) Augustus (d. yak. 520 - ö. 5 Ekim 578) 565 ile 578 yılları arasında Jüstinyen Hanedanı üyesi olarak 574-578 döneminde II. Tiberius ile Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu imparatoru olmuştur. Gregory, Timothy E, Bizans Tarihi. çev. Esra Ermert. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022 s. 55.

Avarlar geldiklerinde barış ve Pannonya'ya yerleşmek için izin istemeye geldiklerinde Türklere söz verdiği üzere Avarları geri çevirmiştir”⁴⁹

I. Justinianus döneminde (yaklaşık MS 536 - 582 yılları) “Justinianus’un imparatorluğu üzerine” 5 ciltlik kitabın yazarı Agathias, Bizans İmparatorluğu’nun en önemli kaynaklarından biri sayılan⁵⁰ ve tarihi olaylardan ziyade coğrafi bilgileri aktaran Agathias; “*Hunlar Azak denizinin doğusunda bulunan bir millettir. Azak denizinin kuzeyinde diğer barbarlar bulunmaktadır. Tüm bu halklar Hunlar ya da İskitler olarak adlandırılmaktadır. Diğer kabileler Kotrigurlar, Utigurlar, Ultizurlar ve Vurugundlar adlandırılmaktadır*”. Bu kabileler, efsaneye göre bir geyik tarafından onlara yol gösterilerek batıya gelmeleri sağlanmıştır. Agathias, Azak denizi ve civarında bulunan Hunlarla ilgili bilgi verirken onlardan İskitler şeklinde bahsetmektedir.⁵¹

MS VI. yüzyılın ortalarında İstanbul’da doğmuş olan Bizanslı tarihçi Menandros (lakabı Protektor)⁵² İskitler hakkında (eski adı “İskit” olan notunu düşerek) Türkler’in Bizans İmparatoru Justinianos’a barış antlaşması yapmak için elçi gönderdiklerini yazmıştır. Anlaşma sırasında barbarca konuşan (Barbarca Türkçe) bu tüm İskitlerin kabilesi Türklerin gönderdikleri elçi heyeti toplam 106 kişi olduklarını yazmaktadır⁵³.

Bizans İmparatoru I. Anastasius döneminde yaşamış Yunanlı tarihçi Zosimus ise (MS V. yüzyılın ikinci yarısı) “*Istros nehri (Tuna nehri) üst kısımlarda bulunan İskitlere barbar kabileler saldırmıştır. Bu daha önce*

⁴⁹ Vizantiyskiye İstoriki: Deksiip, Evnapiy, Olimpiodor, Malh, Petr Petritsiy, Menandr, Kandid, Nonnas i Feofan Vizantiyets. Çev. Spiridon Destunis, Leonid Demis yayınevi, St-Petersburg 1884, s.81,385.

⁵⁰ Rossiyskaya İstoricheskiye Ensiklopediya, P.V.Kuzenko, Olma Medya Grup, Moskova 2015 “Agathias” maddesi.

⁵¹ Vizantiyskiye İstoriki: Deksiip, s.373.

⁵² Lakabı “Protektor” olan Bizanslı tarihçi Menandros, Agathias’ın başlatmış olduğu ve 552-558 yılları kapsayan “I. Justinianus hükümdarlığı” kitabını tamamlamıştır. Akabinde 558-582 yılları arasında Bizans İmparatoru Mauricius hakkında “Tarih” kitabını kaleme almıştır. Menandros’un çalışmalarını devralan Teofilakt Simokatta olmuştur. Simokatta İmparator Heraklios döneminde yaşamış ve Türklerin yazısı ile ilgili ilk bilgileri vermiştir. I. Justinianus’a göre gönderilen tecrübeli bir diplomattı, Sogdlu Maniah, kağan tarafından “İskit Yazısı” ile yazılmış mektubundan bahsetmektedir.

Vizantiyskiye İstoriki: Deksiip, s.375.

⁵³ Vizantiyskiye İstoriki: Deksiip, s.374-37.

*duymadığımız kabilenin adı “Unni” (Hunlar) muhtemelen “Çar” İskitler olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Onlar hiç attan inmeyen ve yaya olarak kavgaları bilmeyen sadece at üzerinde savaşan bir topluluktur. Tuna civarına kadınlar ve çocukları ile birlikte geldiler, hayatlarının tamamı at üzerinde geçen, yani at üzerinde savaşan ve uyuyan bir halktır. Onlar at üzerinden okları ile Istros civarında bulunan tüm İskitleri öldürüp onların ev ve eşyalarını bırakıp Istros nehrinin diğer yakasına kaçmaya zorlamışlardır*⁵⁴ şeklinde kaleme almıştır.

Filistin kökenli Bizanslı tarihçi olan Prokopios, İmparator I. Justinianus döneminde yapılan savaşlarda General Belisarius'a eşlik etmiş ve VI. yüzyılın en önemli tarihçisi olmuştur. Prokopios İskitlerin “Amazonlar” kabilesi Hun ve Sabirlerden oluştuğunu yazmıştır⁵⁵. Devamında “*Don nehri ile Azak Denizi civarında daha önce burada yaşayan halka” Kimmerliler” denilmekteydi şu anda ise adları “Utigurlar” adı ile anılmaktadırlar. “Saginlar” halkı sonrası Hunlar bulunmaktadır. Buldukları yer “Evisya”dır. Don nehri ile Azak denizinin civarında barbarlar bulunmaktadır*⁵⁶.

VII. yüzyılın başlarındaki bir Bizans tarihçisi olan Teofilakt Simokatta sekiz ciltlik kitabında, İmparator Mauricius döneminin tarihi olaylarını kaleme almıştır. Simokatta doğuda bulunan İskitlerin Türkler olduklarını yazmıştır. “*Pers hükümdarı Hüsrev “Ktesifoi” şehrinden kovulduktan sonra Dicle Nehri (Tigris) geçerek bir kısım yardımcıları ona İskitlere (yazarın da açıklamasına göre “Bizim bildiğimiz Türkler”) sığınmasının en doğru yol olduğunu tavsiye etmişler*⁵⁷ şeklinde not alınmıştır.

VIII. yüzyılda Bizans tarih yazıcılığı, kayıt geleneği bir önceki dönemlere göre oldukça zayıflamıştır. Zira Bizans'ın batıda yürüttüğü savaşlar yüzünden doğuda maddi manevi kaynakların azalması sonucu edebi ve sanatsal faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Buna rağmen bu dönemde tarih açısından önemli sayılacak iki önemli eser günümüze

⁵⁴ Latışev, *İzvestiya Drevnih* s.800.

⁵⁵ Prokopios Kesariyskiy, *İstoriya Voin Rimlyan s Persami, Vandalami i Gotmi*, İmp Adına Yayın evi, St-Petersburg 1876, s.381.

⁵⁶ Kesariyskiy, *İstoriya Voin*, s. 382, 384,385.

⁵⁷ Teofilakt Simokatta, *İstoriya*, çev. S.İ.Kandratyeva, SSCB İlimler Akademisi, Moskova 1957, s.105-106.

gelmiştir. Bizans vakanüvislerin Theofanis “Khronographia” ve Nikiforos (patrik) “Breviariy” kroniğidir.⁵⁸

III. Leo döneminde Bizans-Arap savaşlarının başarıyla sonuçlanmasının akabinde Leo'nun Hazarlara diplomatik ziyareti ile dış politikada ivme kazanmıştır. Bizans ve Hazarların Kırım'da çıkarları çatışsa da VIII. yüzyıl boyunca ikisi arasında barışçıl politikalar yürütülmüştür. Theofanis kayıtlarında Bizans'ın 729 yılında Hazarlara elçi heyeti gönderdiği ve 732 yılında iki müttefik arasında, III. Leo'nun oğlu ile Hazar kağanın kızı Çiçek'in evlendikleri bilinmektedir.⁵⁹ Theofanis Hazarlardan bahsederken onları “İskitler” olarak tanımlamıştır. Hazar Kağanın kızı Çiçek Theofanis'in tabiri ile “Hazarların Augusta'sı” (Latince isim “*Tanrisal*”, “*Kutsal*”) Bizans'a geldikten sonra Hristiyanlığı kabul edip İrina adını almıştır.⁶⁰

İskitlerle ilgili Bizans tarihçileri ve daha geç dönem Rus ve Avrupa tarihçilerinin yaptıkları araştırmalar onların Türk olduklarını gösterir niteliktedir. XVIII. yüzyılda Ruslar tarafından düzenlenen Sibirya akademik araştırma seferleri süresince gün ışına çıkan arkeolojik bulgular ve çok sayıda yazılan çalışmalarda İskitler hep Türk olarak anılmıştır.

İskitlerin Kökeni Hakkında Ruslar Tarafından Yapılan Araştırmalar

Sibirya akademik araştırma seferleri sayesinde İskitlerle ilgili toplanan bilgi ve veri arşivi St-Petersburg'a kurulan “Kunstkamera”⁶¹ tarafından hem bilimsel hem sayı açısından geniş koleksiyonu toplanmıştır.⁶²

I. Petro'nun geliştirdiği devlet politikası “Rusya Araştırmaları” kapsamında yeni işgal edilmiş topraklar hakkında bilgiler toplaması için emri üzerine; Rusya'nın doğusunda bulunan toprakların doğası, nüfusu, ekonomileri hakkında bilgiler toplanarak nehirlerin, denizlerin ve

⁵⁸ İ.S.Çiçurov, *Vizantiysliye İstoriçeskiye Soçineniya*, Nauka, Moskova 1980, s.14.

⁵⁹ Çiçurov, *Vizantiysliye İstoriçeskiye*, s.12.

⁶⁰ Çiçurov, *Vizantiysliye İstoriçeskiye*, s.68.

⁶¹ Rusya İmparatoru I. Petro tarafından oluşturulan ve 1727 yılında inşaatı tamamlanan, Rusya'nın ilk Antropoloji ve Etnografya müzesidir.

⁶² Z.Ya. Boyarşinova, *Naseleniye Zapadnoy Sibiri do Naçala Russkoy Kolonizatsii*, Tomsk Üniversitesi Yayınevi, Tomsk 1960, s.163.

yolların bulunduğu coğrafi haritalar düzenlenmiştir. En çok ilgi, o ana kadar daha az araştırılmış fakat stratejik öneme sahip bölgelere önem verilmiştir. Bu bölgeler Sibiry ve Uzak Doğu bölgeleri olmuştur.

Petro'nun gönderdiği ilk akademik Sibiry keşif heyetinin ardından 1724 yılında "İlk Kamçatka Seferi" ve 1733-1743 yılları arasında İkinci Kamçatka ya da diğer adı ile "Büyük Kuzey Seferi" düzenlenmiştir. Diğer taraftan Sibiry'dan gelen arkeolojik veriler ışığında İskitleri araştırmak ve Rusların (Slavlarla ilgili) İskitlerle bağlarını gün ışığına çıkartmak amaçlanmıştır. Bunun için batılı bilim adamları Rusya'ya davet edilmiştir.

XVIII. yüzyılda Ruslar ve Slav tarihi ile ilgili bilgi toplanması için Avusturyalı bilim adamı Gottfried Leibniz Rusya'ya davet edilerek Slavlar ve Ruslar hakkında bilgi toplamaya başlamıştır. Leibniz araştırma sonrası hatıralarında Sarmatların Slavlar tarih sahnesine çıkmadan çok daha önce var olduklarını yazmıştır. Sarmatlar'ın tek kabile olmaktan çok Slav kökenli kabileleri içlerinde barındırılmış olabileceklerini ifade etmiştir⁶³.

1725 yılında Almanya'dan davet edilen ve 1726-1737 yılları arasında St. Petersburg Bilimler Akademisi'nde Sinolog, Yunan ve Roma eski eser uzmanı profesör Theophilus Siegfried Bayer İskitlerin Asya'dan göç ettiklerini, Slavlar'ın ise Rus coğrafyasının yerli halkı oldukları dolayısıyla İskitlerin Slav olma olasılığı olmadığını yazmıştır⁶⁴.

Rus tarihçisi V.N. Tatişev İskitler adı altında bir araya gelmiş birçok kabile ve milletin olduğunu düşünmüştür. Ona göre; "*Türkler, Moğollar, Sarmatlar ve belki Slavlar, Asya ve Avrupa'nın doğu ve kuzey bölgelerinde bulunan, daha önce İskit olarak anılan halklar, sonraki dönemde Avrupalılar onları Tatar olarak adlandırmışlar*"⁶⁵.

On iki ciltlik Rusya tarihini yazan ünlü Rus tarihçisi Nikolay Karamzin'a göre Herodotos'un zamanında Avrasya'da bulunan tüm halklara İskit ya da Sarmat şeklinde tek bir isim verilmiştir⁶⁶.

⁶³ G.V. Leybnits, *Sbornik Pisem i Materialov Leybnitsa, Otnasyaşihsya k Rossii i Petru Velikomu*, İmp. Adına İlimler Akademisi Yayınları, St-Petersburg 1873, s.211.

⁶⁴ A.A.Nehardt, *Skifskiy Rasskaz Geredota v Oteçestvennoy İstoriografii*, Nauka, Moskova 1982, s.12.

⁶⁵ V.N.Tatişev, *İstoriya Rossiyskaya*, Nauka, Moskova, Leningrad 1962, s.232-233.

⁶⁶ N.M.Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Nauka, Moskova 1988, s.5-12.

XIX. yüzyılda İskitler hakkında araştırmalar daha da hız kazanarak Avrasya'nın eski tarihi ile ilgili araştırmalar farklı boyut kazandırmıştır. Birçok yabancı dilde yazılan eserin Rusçaya tercümesi sonucunda daha geniş araştırma sahası açılmıştır. Herodotos ve diğer Yunan tarihçilerin Avrasya ve halklarla ilgili verdikleri bilgileriyle XIX. yüzyılda yapılan arkeolojik bulgular karşılaştırmalı araştırmalar yapılmıştır.

Alman asıllı jeolog, hekim ve doğa bilimci olan Karl Eichwald, Rus İmparatorluğu'nda yapmış olduğu çalışmaların arasında 1838 yılında Herodotos'un tarihi ile daha geç dönemde Türkler, Moğollar, Fin ve Slav tarihi karşılaştırmalı incelemede bulunmuştur. Ona göre: *“Karadeniz kuzeyinden Çin sınırına kadar bulunan halkların tamamı İskit'tir”* sonucuna varmıştır.

Alman tarihçisi Barthold Georg Niebuhr XIX. yüzyılın ilk yarısında yaptığı araştırmalarda İskitler, Türklerin de içinde bulunduğu Moğol toplumu olduğunu düşünmüştür⁶⁷.

Alman Doğu Bilimcisi Karl Friedrich Neumann⁶⁸ 1855 yılında yazdığı *“Die Völker Des Südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung”* eserinde İskitlerin Türk Sarmatların ise Slav kökenli olduklarını yazmıştır.

Ünlü Çek Slavist olan Pavel Jozef Šafarik 1848 yılında yayımladığı üç ciltlik *“Slavların Eski Tarihi”* kitabında Herodotos'un bahsettiği İskitlerin yaşadıkları bölgeyi ele alarak diğer Hint-Avrupa kabilelerine nazaran Slavların Avrupa'nın yerlileri olduklarını iddia etmiştir. Kitabında Slavların kendilerini hangi adla adlandırdıkları sorusunu sormaktadır. Šafarik, Slavlarla ilgili ilk bilgilerin MS IV. yüzyılın sonlarına doğru çıktığını belirtmektedir. Eski kayıtlarda Slavlar *“Vind”* ya da *“Vend”* adı altında geçmekle birlikte Slavlar kendilerini Sırp ya da Srb olarak adlandırmaktadırlar. Šafarik'e göre İskit topluluğu hem Türk hem Moğol kabileleri barındırmaktadır. İskitlerin giyim ve yaşam tarzları Türk ve

⁶⁷ Mirfatih Zakiyev, *Glubokiye Etničeskiye Kornı Türskih Narodov*, Türskaya Akademya Yayınları, Astana 2011, s. 245-247.

⁶⁸ Karl Friedrich Neumann, *Die Völkerdessüdlichen Russlands in ihrergeschichtlichen Entwicklung*, Leipzig 1855, s.188.

Moğol kabilelere çok benzediğinden bahsederek, Sarmatların ise Pers olduklarını düşünmüştür⁶⁹.

İskit tarihini araştıran ünlü Rus tarihçi Lev Andreevich Elnitsky hem arkeolojik hem yazılı kaynakları ele alarak İskitlerin mensup oldukları kültürün günümüzde Türk ve Moğol halklarında baskın olduğu tespitinde bulunurken, aynı kültürün etkisinin Slav ve Fin halklarda yüzeysel olduğunu yazmıştır. Elnitsky İskit kültüründe İranî etkisinin oldukça az olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: “*Kimmerler ve İskit kültüründe İranî elementlerin varlığını bu toplumların içinde bulunan bazı kabilelerin küçük kısmıyla ilgili olarak konuşulabileceğini düşünmekteyim*”.⁷⁰

XIX. yüzyılda İngiliz tarihçisi William Mitford “Yunan Tarihi”⁷¹ kitabında “*Dünyada bazı yerler vardır ki orada yaşayan halkların gelenek ve göreneklere diğer milletlerden farklıdır. Geçmişte bu halklara İskitler bugünlerde ise Tatarlar denmektedir*”. XIX. yüzyılda Batıda, “Tatarlar” adı altında tüm Müslüman Türkler anlaşılmaktaydı.

XIX. yüzyılda Rusya bilim dünyası Türkçe konuşan tüm halkları İskit olarak adlandırmıştır. Rusya İlimler Akademisi yayını olan Rusya Coğrafya Topluluğu Habercisi “Vestnik Ruskogo Geografiçeskogo Obşestva” 1854 yılı sayılı derginin ilk cildinde etnoloji ve filoloji bilim adamı Robert Gordon Latham “*Güncel araştırmalara dayanarak İskitlerin Türk olduklarına şüphe yoktur... Ayrıca, bunun için başka delillere lüzum yoktur*” şeklinde yazmıştır.⁷²

İlk defa 1837 yılında Alman tarihçi Johann Kaspar Zeuss İskit tarihinin yeni bir etabını açarak, İskitleri İranî kabilelerle karşılaştırarak, İskitler ile İranî kavimlerin inanç sisteminin birbirine çok benzediğini ayrıca ortak kelimelerin de bulunduğunu savunmuştur⁷³. Bu teoriyi destekleyen Alman bilim adamı Karl Viktor Müllenhoff 1860’lı yıllarda İskitlerin Hint-Avrupa kökenli bir kavim olduklarını yeniden gündeme getirmiştir. Ona

⁶⁹ Dovatur, *Narodı Naşey*, s.48.

⁷⁰ L.A. Yalniksiy, *Skifiya Yevraziyskih Stepey: İstoriko-Arheologiçeskij Oçerk*, Nauka, Novosibirsk 1977, s.241-243.

⁷¹ Zakiyev, *Glubokiye Etniçeskiye*, s. 246.

⁷² Zakiyev, *Glubokiye Etniçeskiye*, s. 247.

⁷³ Dovatur, *Narodı Naşey*, s. 47 ; K.Zeuss, *Die Deutschenundihre Nachbarstämme*, München 1837,s.762.

göre İskitlerin İran coğrafyasından çok kuzeyde ve uzak olmaları onların başka bir kavim oldukları anlamına gelmemelidir. Müllenhoff Hint-Avrupa dillerine dayanarak yaptığı araştırma İskitlerin Hint-Avrupa kökenli oldukları sonucuna varmıştır ⁷⁴.

Müllenhoff'un çalışması sonrasında İskitlerin Hint-Avrupa kökenli olma olasılığı tezi birçok tarihçi ve dil bilim adamının ilgisini çekmiştir. Bu teoriyi destekleyici yüzlerce çalışma yapılmıştır. Özellikle Sovyetler döneminde bu teori devlet tarafından desteklenmiştir ⁷⁵. Hint –Avrupa teorisi tüm Hint-Avrupa dilleri konuşan halkların eski anavatanlarını genişletmek anlamına geldiği için büyük destek görmüştür. İskitlerin İranî kavim teorisini savunan bilim adamlarının ortak özellikleri bu teorinin mutlak doğru olduğu yönünde olmuştur. Akademi dünyasında bu teoriye karşı gelenleri, farklı ya da ters düşen herkesi çok sert eleştirmişlerdir. İskitlerin Hint-Avrupa kavmi olduğu teorisine karşı gelenlerin eğitimsiz hatta cahil olduklarını saymışlardır.

XVIII. yüzyılda Ruslar tarafından yapılan araştırmalarda ise Slavların İskitlerle bağlantıları aransa da, araştırmaların verilerine göre bunun mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır.

XVIII. yüzyıldan sonraki dönemlerde İskit coğrafyasında yapılan arkeolojik kazılar sayesinde İskitlerin maddi kültürleri hakkında yeni bilgiler elde edilmiştir. Arkeologlar İskitlerin yayıldığı tüm bölgelerde onlara ait kurganlarda bulunan benzer eşyalara “İskit Triadası” ya da “İskit Üçlüsü” adını vermişlerdir. İlk yazılı kaynaklarda Türkler ya da İskitler barbar olarak tanımlandığı için Doğu Avrupa’da Tuna nehrinden Altay dağlarına kadar bu devasa bölgede arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ya da tesadüfen bulunan eşyaların barbarlara ait olamayacağı kanaatine varılmıştır. Türklerin büyük ustalıkla yapılmış bu eşyaların sahibi olamayacağı düşüncesi, bu eşyaların sahibi Slavlar da olmadığına göre bu eşyaların İranî kavimlere ait olduğu teorisini güçlendirilmiştir. Bunun için zorlama dil araştırmaları da yapılmıştır. Dil araştırmaları yapılırken gerçek tarih ve verilerden oldukça uzak binlerce çalışma yapılmış.

⁷⁴ Dovatur, *Narodı Naşey*, s. 53.

⁷⁵ Türk dili ve Türk Dil tarihlerini araştırmak isteyen akademisyenlere çok ağır yaptırımlar ve sürgünler uygulanmıştır.

“İskit Triadası” ya da “İskit Üçlüsü”

MÖ VIII-VII. yüzyıl civarında Avrasya'nın bozkır ve orman-bozkır bölgesinde batıda Tuna nehrinden doğuda Baykal gölüne kadar olan alanda bulunan İskitlerin, bıraktıkları maddi kültürün Dinyester, Tuna nehirleri, Kuzey Kafkaslar, Kazakistan, Batı ve Güney Sibirya, Baykal gölü, Kuzey Moğolistan ve Kuzey Çin'in bir kısmında arkeolojik kazılar sırasında bulunan eşyalarda benzerlikler fark edilmiştir.

İskitlerin geniş bir coğrafyaya yayılmış olmalarına rağmen maddi kültürlerindeki benzerlik, bilim adamlarının bu topluluğun kültürüne “İskit-Sibirya Dünyası”, “İskit-Sibirya Topluluğu”, “İskit-Sibirya Birliği”, “İskit-Sibirya Kültür Çemberi” şeklinde adlar vermesine sebep olmuştur. Bu adlar arasında “İskit-Sibirya Dünyası” adı iklim ve buldukları coğrafi konum itibarıyla uygun görülmüştür. İskit-Sibirya Dünyası coğrafyasında bulunan arkeolojik bulgulara ise başta silah, at koşum takımları ve hayvan üslubunda yapılmış ya da süslenmiş eşyalar üçlüsüne “İskit Üçlüsü” ya da “İskit Triadası” adı verilmiştir.

Mihail Artamonov İskitlerle ilgili yazısında: “İskitlerde silahlar, at koşum takımları, ok ve yay gibi teçhizat benzerliği göze çarpsa da ileriki araştırmalarda çeşitli eşyaların üzerindeki hayvan üslubu tarzında yapılan süslemelerde görülen benzerlik şaşırtıcıdır” şeklinde yazmıştır⁷⁶. Zamanla “İskit Üçlüsü” terimi akademik dünyada yerini almıştır. “İskit Üçlüsü” terimi çok kullanışlı olmanın yanında İskit arkeolojisinde zamanla bir nevi “kartvizit” olmuştur.

MÖ VII-V. yüzyıla ait olan arkeolojik kazılar neticesinde açılan büyük kurganların istisnasız tümünde “İskit Üçlüsü” bulunmaktadır. Bu belirgin özelliğe Avrasya'nın bozkır ve orman-bozkır bölgesinde en çok konargöçer ve yarı konargöçer toplumlarda rastlanmıştır.

“İskit Üçlüsü” adı altında arkeolojik bulgularda bulunan bu belirgin özellik⁷⁷ önce Altay, Orta Asya (Türkistan bölgesi) ve Minusinsk havzası başta olmak üzere “İskit Üçlüsü” hiç değişmeden benzerlik gösterse de⁷⁸

⁷⁶ Artamonov, *K Voprosu o Proishojdenii*, s.39.

⁷⁷ M.G. Moşkova, “Sporniye Voprosı Kontseptsii “Skifo-Sibirskogo Mira”, *Kratkiye Soobşeniya Institutu Arheologii*, 207 (1991), s.18.

⁷⁸ B.N.Grakov, *Skifi, Nauçno-Populyarniy Oçerk*, Moskova Devlet Üniversitesi Yayınları, Moskova1971, s.71.

araştırmacılar zamanla “İskit Üçlüsü”nü genişleterek “üçlü” yerine “İskit beşlisi” terimini de kullanmayı uygun görmüşlerdir. Silah, at koşum takımları ve hayvan üslubu dışında ayaklı bronz kazanlar, bronz aynalar gibi eşyalarda da benzerlik görerek “Üçlüye” “İskit beşlisi” denmiştir. Kimi araştırmacılar, bu eşyalara diğer elementleri ekleyerek (kemerler ve kancalı kemerler, başlıklar, taştan oyma masalar (sofra?) gibi) İskit üçlüsünü genişletmişler⁷⁹.

Ünlü arkeolog Boris Grakov İskitlere ait arkeolojik bulguları “Avrupa İskit Üçlüsü” ve “Avrasya İskit Üçlüsü” şeklinde ikiye ayırarak Avrasya İskit üçlüsünü “klasik” olarak adlandırmıştır. Avrupa İskit üçlüsüne metal el aletleri, kıyafet ve bazı süs eşyalarını eklemiştir⁸⁰.

Diğer Rus arkeologlar Anatoliy Martinov ve Valeriy Alekseyev “İskit üçlüsüne” başka özellikler de eklemiştir. Onlara göre büyük kurganların konstrüksiyonu (yapısı) iç düzeni, kurganlarda bulunan ayaklı bronz kazanlar, birçok bronz eşya, el aletleri, bronz aynalar ve süs eşyası (boncuklu kadın süs eşyaları) benzerlik göstermekteydi⁸¹. Burada arkeologlar benzer maddi kültür eşyalarından ziyade defin geleneklerini yani arkeolojik bir kültürü diğerinden ayıran en önemli özelliği ortaya çıkarmışlardır. “Klasik” olan “İskit Üçlüsü” tanımı silah, at koşum takımı İskitlerin maddi kültürüne ek olarak hayvan üslubu ve defin gelenekleri onların manevi kültürlerini de yansıtmaktadır. Çeşitli eşyaların üzerine hayvan resimleri nakşeden ustalar kutsal saydıkları değerleri iyi bilip bu hayvanların kutsiyetini eşyalara geçirmek istemişlerdir. Kimi yerde tüm hayvan figürleri kimi yerde hayvanların bazı bölümleri işlenmiştir. Bu da bize Avrasya coğrafyasının İskitlerin bulunduğu bölgenin tamamında maddi manevi birlik olduğunu düşündürmektedir.

İskitlerin bulunduğu coğrafya asırlar boyu Türklerin anavatanı olup Doğu Avrupa, Sibiryaya (Uzak Doğu hariç), Kazakistan, Orta Asya (Türkistan) ve Anadolu bölgesi maddi ve manevi kültürünün izleri en çok Türk kültüründe bulunmaktadır.

⁷⁹ N.L.Çlenova, “Kulturi Skifskogo Kruga: Çertı Shodstva i Različiya. Sayano-Altayskiy Rayon v Skifskom Mire”, *Kradkiye Soobşeniya İstituta Arheolojii*, 207(1991), s.6.

⁸⁰ Grakov, *Skifi, Nauçno*, s.60.

⁸¹ A.İ Martinov, V.P. Alekseyev, *İstoriya i Paleontologiya Skifo-Sibirskogo Mira*, Kemerovo Devlet Üniversitesi Yayınları, Kemerovo 1986, s.10.

İskit-Sibirya Dünyasını Bir Araya Getiren Faktörler

Avrasya bozkırlarında İskit-Sibirya birliğinde arkeolojik bulgularda bir bütünlük olduğu düşüncesi XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Arkeolojik veriler Güney Sibirya ve Karadeniz'in kuzeyinde aynı zamanda bölgesel veri tabanı toplandıkça İskit kültürü hakkında daha geniş bilgilere ulaşılmıştır.

İskitlerin yayıldıkları coğrafyada yapılan yeni arkeolojik kazılar sayesinde daha geniş verilere ulaşılarak "üçlü" benzerlikler dışında yeni kültürel benzerlikler görülmüştür. Bunlar mezar yapıları, mezar içi düzeni, defin gelenekleri gibi benzerliklerdir. Araştırmacılar İskit kültüründe üçlü ya da beşli olarak adlandırdıkları benzerliklere yenileri eklenince bu terimler aktüel olmaktan çıkmıştır.

Araştırmacılar İskit kültüründeki benzerliklerin mutlaka bir merkezden yayıldığını düşünerek araştırmalarda bir merkez arayışına girmişlerdir. Fakat İskit kültürünün oluşumunda genel anlamda tarihsel süreç ve diğer faktörlerin kültür bütünlüğüne etkisi olduğu sonuca varılmıştır.

Her şeyden önce İskit kültürünün oluşum sürecinde bölgesel-coğrafi faktörlerin çok önemli olduğu kanısına varılmıştır. İskit birliğinin olduğu coğrafi alana baktığımızda bu bölgenin Avrasya'nın bozkır ve orman-bozkır kuşağı alanı içinde olduğu görülmektedir. Bu alanın kuzeyden ormanlarla sınırdış olup, güneyde ise Balkanlar, Kafkasya, Pamir, Altay-Sayan dağlık bölgesiyle çevrili olan alan Avrasya'nın doğal bozkır alanı olup, hayvancılık için en verimli yer olmuştur. Avrasya'nın bu bölgesi eski medeniyetlerin ilk defa üretici ekonomilerinin olduğu coğrafya olmuştur.⁸²

Konargöçer Hayvancılığın Ortaya Çıkışı

Konargöçer hayvancılığın ortaya çıkışı ile ilgili en önemli faktörler iklim değişimleri (kuraklık), nüfus artışı ve toplumların mobil olmalarıdır ve yine bu özellikler onları askeri alanda daha avantajlı konuma

⁸² A.İ.Martinov, *Skifo-Sibirskoye Yedinstvo Kak İstoriçeskoye Yedinstvo*, KemGU yayınları, Kemerovo 1980, s.6-18.

getirmişlerdir⁸³. Fakat son araştırmalara göre konargöçer hayvancılık ekonomisinin oluşması için en önemli sebeplerden biri yine doğal-coğrafi konumdur⁸⁴.

Dünyanın değişik coğrafyalarında; Yakın Doğu, İran, Afganistan, Kuzey ve Kuzey-Doğu Afrika, Doğu ve Güney Afrika savanaları, Asya ve Güney Amerika, Kuzey Amerika düzlükleri ve benzer birçok yerde konargöçer hayvancılık ekonomileri oluşmuştur. Fakat konargöçer hayvancılık için en verimli doğal-coğrafi bölgelerin dağlık bölgelere sınırdaş olan bozkır ve yarı çöl bölgeleri olduğu ispatlanmıştır. Bu doğal-coğrafi alanın adı "Avrasya bozkırlarıdır". Bu coğrafyanın karasal iklime sahip bozkırlarının, özellikle onun doğu bölgelerinin klasik konargöçer hayvancılığı için ideal bir bölge olduğu bilinmektedir⁸⁵.

Avrasya bozkırları, klasik konargöçer hayvancılığı için iklimin uygun olduğu⁸⁶ fakat Bronz dönemi ve onu takip eden Demir Çağı ve hatta Orta Çağ dönemlerinde bile havanın sürekli değiştiği gözlemlenmiştir. Şüphesiz eski arkeolojik kültürlerle sahip olan toplumlar bu değişimlere tepki göstermişlerdir. Araştırmacılara göre geç Bronz kültürlerinin Demir Çağı geçişinde ekonomilerinin doğrudan etkilendiği ve bozkır kuşağı toplumlarının konargöçer ve yarı konargöçer ekonomilere geçiş yaptığı yönündedir⁸⁷.

Konargöçer (nomad/nomadizm) toplumların ekonomileri hayvancılıktır aynı zamanda üretici ekonominin çeşididir. Toplumlarda hayvancılık ve mera hayvancılığından sonra daha geç dönemlerde konargöçer hayvancılık meydana gelmiştir. Hayvanları evcilleştirme dönemi geç Mezolitik dönemde başlayıp, gelişim süreci Neolitik

⁸³ L.S. Leyn, *Voznikoveniye Koçevogo Skotovodstva, Skifo-Sibirskoye Kulturno-İstoriçeskoye Yedinstvo, Materyalı I Vsesoyuznoy Arheoloğičeskoj Konferentsii*, Kemerovo Devlet Üniversitesi Yayınları, Kemerovo 1980, s.30-36.

⁸⁴Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya, N.N.Kradin, Moskova: BRE, 2011, "Skotovodçestvo" maddesi.

⁸⁵ L.N. Gumilev, *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*, Mısl, Moskova 2002, s.402.

⁸⁶Gumilev, *Drevnyaya Rus*, s.402.

⁸⁷ Martinov ve Aleksejev, *İstoriya i Paleontologiya*, s.125.

dönemlerde olsa da, konargöçer hayvancılık yaklaşık M.Ö. II-I. bin yıllarda oluşmuştur⁸⁸.

Avrasya'nın bozkır kuşağı, iklim koşulları, hayvancılık ekonomisi için uygun olunca hayvandan maksimum ürün alma durumunu beraberinde getirmiştir. Daha önce mera hayvancılığıyla uğraşan toplumlarda hayvan sayısı ve verimliliği yem miktarına endeksli olurken konargöçer hayvancılığında otlığın azaldığı yerden başka otlığa geçme durumu doğmuştur. Bu da hayvan için yem arama derdini ortadan kaldırmış olup, büyük avantaj sağlamıştır. Yeni ekonomi türü toplum içinde çok hızlı şekilde benimsenip hızlı şekilde yayılmıştır. Bundan dolayı konargöçer hayvancılığın tam olarak Avrasya'nın hangi bölgelerinde daha erken ya da daha geç ortaya çıktığını söylemek güçtür. Fakat literatürde Avrasya'nın bozkır kuşağında toplumun tamamında aynı anda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Hayvancılığa dayanan konargöçer ekonomi aynı anda oldukça hızlı şekilde orman-bozkır bölgesini de etkilemiştir⁸⁹.

Konargöçer hayvancılık ekonomisinin doğduğu ve yoğun olduğu bölgelere kısa bir göz atmamızda fayda vardır. İskit döneminde Güney Sibiry Tuva bozkırlarında hareketli hayvancılık, tarım, avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan bir toplum bulunmaktaydı. MÖ II. bin yılsonu MÖ I. bin yılbaşında Bronz Çağı'ndan Demir Çağı'na geçiş döneminde binek hayvanı olarak at evcilleştirilmiştir. Aynı dönemde Altay bölgesinde de at yetiştiriciliği yaygın olup at binek hayvan olarak kullanılmış, etinden sütünden ve derisinden faydalanılmıştır. Hayvan sürülerinde küçükbaş, büyükbaş ve keçi beslemişlerdir. Toplumun bir kısmı Minusinsk Havzası'nda olduğu gibi yarı yerleşik olup, bir kesim tarım, madencilik ve seramik üretimiyle uğraşmışlardır. Aynı dönemde Moğolistan'da da konargöçer hayvancılığın temellerinin atıldığı düşünülmektedir. Kazakistan bölgesi konargöçer ekonomisinin doğuşu açısından oldukça önemli merkezlerden biri olmuştur. Bu dönemde Kazakistan'ın doğusu, merkezi ve batı Kazakistan'da tarım ve karmaşık hayvancılık ekonomisi

⁸⁸ Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya, N.N.Kradin, BRE, Moskova 2010, "Koçevneçestvo" maddesi.

⁸⁹ Martinov ve Alekseyev, *İstoriya i Paleontologiya*, s.122.

hâkimdi. Hayvan sürelerinde büyükbaş, küçükbaş hayvan, at ve belki deve bulunmaktaydı.⁹⁰

Kazakistan bölgesinde halkın hayvancılıkla uğraştığından en eski kaynaklarda kısmen bahsedilmektedir. Fakat konuyla ilgili en somut veriler arkeolojik bulgularda görülmektedir. Arkeolojik verilerden Kazakistan bölgesi MÖ II. bin yıl sonu MÖ I. bin yıl başında toplumun hareketli olduğunu desteklemektedir. Döneme ait arkeolojik noktalarda at koşum takımları, eyerin erken çeşidi, ev hayvanlarının kemikleri vs. bulunmuştur. Bununla beraber metalürji ve seramik üretiminin geliştiğini desteklemektedir. Mezarlarda iki at türüne ait kemiklere rastlanmaktadır birinci tür kısa boylu, kalın bacaklı, büyük kafalı ve geniş enseli olan türdür. Bir başka mezarda ise eyer kullanılan uzun boylu bir türün kemiklerine rastlanmıştır. Yaygın küçükbaş hayvan olarak koyun yetiştirilmiştir.⁹¹

Güney Ural bölgesinde hayvancılık ekonomisi Bronz Çağın sonlarına doğru bölgenin güney kısımlarında koyun ve at yetiştiriciliği artmıştır. Kaynaklarda Andronova kültürü Alakul etabında⁹² binek hayvan olarak at evcilleştirme süreci tamamlanmıştır. Demir Çağın başında hareketli hayvancılık oldukça öne çıkmıştır. MÖ I. bin yılın ortalarında Başkurt bozkırlarında yarı konargöçer hayvancılık ile tarım hâkim olmuştur. Konargöçer hayvancılık Batı Sibiry'a'da olduğu gibi Türkistan'ın doğu dağlık bölgelerinde yaygın hale gelmiştir. Döneme ait mezarlarda at kemikleri, at koşum takımları, silah ve seramiklerin yanı sıra taş değirmenler ve orak çeşitleri bulunmuştur.⁹³

Benzer ekonomi Tanrı dağları, Pamir-Altay bölgesi ve Talas havzasında da yapılmıştır. Fergana vadisinde mera hayvancılığı ve tarım (doğal olarak verimli toprakların olduğu yerler) yaygınken, Türkistan'ın

⁹⁰ Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya, N.N.Kradin, BRE, Moskova 2010, "Koçevneçestvo" maddesi.

⁹¹ Martinov ve Alekseyev, *İstoriya i Paleontologiya*, s.128.

⁹² Andronova kültürün Alakul etabı yayıldığı coğrafi sınırları batıda Ural ve Miass nehirlerinden doğuda İşim ve İrti nehirlerine kadar, kuzeyde Batı Sibiry ortan-bozkır kuşağı ve güney tayga kuşağı sınırından, güneyde Kazakistan bozkırları ve yarı çöl kuşağı sınırına kadar uzanmıştır. M.Kosarev, *Androidniye Kulturi Zauralya i Zapadnoy Sibiri*, Başkurdistan Üniversitesi Yayınları, Çelyabinsk 1993, s. 3-7.

⁹³ Martinov ve Alekseyev, *İstoriya i Paleontologiya*, s.130.

Seyhun Ceyhun nehirleri arasında güney kısımlarında hayvancılık yaygın olsa da bölgede halkın yerleşik olduğu genel kanısı bulunmaktadır.⁹⁴

İran hakkında konargöçer hayat tarzının ne zaman doğduğu konusunda Tahran Üniversitesi profesörü Tağı Bahrami "İran Tarım Tarihi"⁹⁵ adlı kitabında eski dönemlerde Büyük İskender işgalinden önce İran'da konargöçerliğin olmadığından, halkın bu hayat tarzına İskender'in baskı ve zulümlerinden korunmak için geçtiğinden ve yerleşik bir hayat sürdürdüğünden bahsetmektedir. Bunlar şiddet ve zulümden kaçarak, mallarını ve hayatlarını kurtarmak için konargöçer hayat tarzını tercih etmişlerdir. Halk, bozkır ve yarı çöl bölgelerine kaçarak, burada çadırlarını kurmuş böylece baskılardan kaçmayı başarmıştır. Bölgede Sasani dönemiyle birlikte güven ve düzen kurulunca halk konargöçer hayat tarzını kademeli şekilde bırakarak yeniden yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. İran'da konargöçerlik dalgasının Moğollar ve Timur işgalleriyle yeniden artış gösterdiğini ifade etmektedir.⁹⁶

Diğer taraftan önemli hususlardan bir diğeri ise hayvancılığın gelişmesiyle birlikte aynı zamanda metal eşyaların da kullanımı yaygınlaşmıştır. Neolitik döneme kıyasla kültürel ve ekonomik bağlamda gelişmelerin farklılaştığı gözlenmektedir. Bir önceki dönemde kültürel ve ekonomik bağlantıların ve ufak çaplı alışverişlerin nehirler vasıtasıyla yapıldığı bilinse de bir sonraki dönemde hayvancılığın gelişmesiyle birlikte temel iletişim vasıtasıyla bozkırlar boyunca olmaya başlamıştır. Burada dikkat çekmek istediğim husus Avrasya nehirlerin tamamının, bozkır kuşağında enlem boyunca değil boylam boyunca uzandığı, dolayısıyla yeni üretim ekonomisi şartlarında önemli ya da belirleyici bir konumu olmadığı görülmektedir. Bu husus üretici ekonomi yani bozkır hayvancılık ekonomisi oluşumunda güneyden kuzeye değil doğudan batıya doğru bir seyir izlediğinin delili olabilir. Temelleri atılan bozkır

⁹⁴ M.S.İvanov, *Plemena Farsa Kaşkayskiye, Hamse, Kahgiluye, Mamasani*, RAN , Moskova 1961, s.3.

⁹⁵ T. Bahrami, *İran'da Tarım Tarihi*, Tahran.1933, s. 97-2030. (تتسموای. تاریخ، شاورددیرایران) .ذ.ة.ان. ۰۱۳۳۰ .ص ۰م.۲۰-۱۹۷

⁹⁶ İvanov, *Plemena Farsa*, s.4.

konargöçer ekonomisi özellikle İskit-Sibirya birliğine büyük ivme kazandırmıştır.⁹⁷

Eneolit ve tüm Tunç Çağı boyunca bozkır bölgesinde gelişen hayvancılık ve tarım rasyonel kullanım deneyimine dayanmaktadır. Fakat MÖ III-II. bin yılda kurak olan Asya bozkırlarında hayvancılık, tarım, balıkçılık ve avcılıkla uğraşan ilkel toplum düzeni dağılmış ve yerine hayvancılıkla uğraşan gruplar galip gelerek öne çıkmıştır.⁹⁸

MÖ II-I. bin yıllarda bozkırların kurak bölgelerinde mera hayvancılığı yapan gruplar bulunmaktadır. Bozkır ve kısmen dağlık bölgelerde belli grupların karmaşık ekonomik tarzı yani hem tarım hem hayvancılık hayat tarzı süren grupların iklim, coğrafi ve sosyal kaynaklı kriz geçirmeleri üzerine hayvancılık hayat tarzına geçişi kaçınılmaz olmuştur.⁹⁹

Bozkırların kurak bölgelerinde birçok büyük gruplar için hayvancılık ayrı bir ekonomi ya da kültür tipi “geçim kaynağı” olmuştur. Diğer taraftan zaman içinde iklimsel, coğrafi ve sosyal krizlerin olmadığı bölgelerde bazı konargöçer gruplar yerleşik düzene geçmiştir (Örnek; Doğu Avrupa’da bulunan İskitlerin büyük kısmında olduğu gibi.)

Konargöçer hayvancılığın en önemli uğraş ve ekonominin temeli olması sürecinde işbölümü gelişmiş ve yeni ekonomik iletişim türleri ortaya çıkmıştır. Yeni ekonomik iletişim sürecinde mülkiyet ve sosyal farklılaşmalar ortaya çıkar. Konargöçer hayvancılığın gelişim sürecinde başından beri hayvan sürülerinin sahibi bireyler ortaya çıkmıştır. Toplumda bu durum sosyal eşitsizliği beraberinde getirmiştir. Hayvan sahibi olmak için mücadeleler, bir kısım toplumun hayvan ve değerli eşyalar sahibi olmasını sağlarken diğer tarafta buna sahip olamayan kesimi oluşturmuştur. Yeni toplum düzeninde mülk ve sosyal farklılıklar, toplumda mülk sahibi zengin ailelerin söz sahibi olmasını ve toplumda etki alanlarının gittikçe artmasını beraberinde getirmiştir.

Mülkiyet eşitsizliği sonucunda hayvanların büyük kısmının bazı ailelerin tekelinde toplanmış, hayvanların bakımı çobanlar yardımıyla

⁹⁷ G.E. Markov, *Sotsialnaya Struktura i Obşestvennaya Organizatsiya Drevnih i Srednevekovih Koçevnikov*, KemGU yayınları, Kemerovo 1980, s.22-28.

⁹⁸ Martinov, *Skifo Sibirskoye*,s13.

⁹⁹ Martinov, *Skifo Sibirskoye*,s15.

yapılmış ya da malı olmayan akrabalara verilerek karşılığında onların bakımı sağlanmıştır. Hayvan sürüsünün büyüklüğü bireyin sosyal statüsüyle doğrudan bağlantılı olup, değiş tokuş ve başkalarının iş gücünü kullanmasına imkân vermiştir. Hayvancılık geliştikçe değiş tokuş artış göstermiş ayrıca hayvanlar para görevini görmeye başlamıştır. Tüm bu koşullar hayvancılıkla uğraşan toplumların iletişimini arttırmıştır.¹⁰⁰

Diğer taraftan konargöçerler için hayvanlarını otlatmak için ot verimi açısından verimli toprak önemli olmuştur. Konargöçer hayvancılığın doğası itibariyle bölgede ot verimine bağlı olarak bir otlaktan diğerine geçme durumu belli ailelerin esas mülkiyetine geçmesini imkânsız kılmaktaydı. Konargöçerlerin göç durumlarında toprak mülkiyeti düşüncesi doğal olarak ortadan kalkmaktaydı. Hayvan sahipleri, konargöçerler için yazılı ya da resmi belge olmasa da sözlü beyana dayanarak hayvanlarını otlattıkları belli alanları her zaman doğal olarak kendi mülkleri gibi görmüşlerdir. Konargöçerlerin önde gelen bireyleri, ekonomik sosyal üstünlüklerini kullanarak genelde daha verimli otlak alanlarını kullanmışlardır. Fakat sahip oldukları toprakları kullanımları süreli olmuştur. Belli alanları boy önderleri kullanmadığı zaman da sıradan konargöçerler kullanma hakkına sahipti ve aralarında herhangi anlaşmazlık yaratmıyordu. Boylar, sahip oldukları alanları korumuş ve gözetimleri altında tutmuşlardır.¹⁰¹

Konargöçerlerin Soy Birliği ve Boy Oluşumları

Bronz çağının Avrasya'nın bozkır ve orman-bozkır bölgesinde yaklaşık MÖ VIII. yüzyılda sona ermesiyle birlikte Demir Çağı'na geçiş yapılmıştır. Demir Çağı başında bronz aynalar, süs eşyaları ve diğer birçok eşya, hatta ok uçları yapılmaya devam edilmiş olsa da demir madeni kısa sürede popüler olmuştur. Kademeli olarak yeni demir madeninden bıçaklar, hançerler, mızrak ve diğer eşyalar yapılmaya başlanmıştır. Demir en başta silah yapımında kullanılan bir maddedir. Zamanla el aletleri için de kullanılmaya başlamıştır. Avrasya'da oluşan İskit dünyası coğrafyasında demir madeni her yerde aynı anda olmasa da kademeli olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰²

¹⁰⁰ Markov, *Sotsialnaya Struktura*, s.21-28.

¹⁰¹ G.E.Markov, *Kaçevniki Azii*, Moskova Üniversitesi Yayınları, Moskova 1966,s. 300.

¹⁰² Martinov ve Alekseyev, *İstoriya i Paleontologiya*, s.3-5.

Göçebe hayvancılık ve demir madenin keşfi birbirine paralel şekilde gelişmiştir. Demir, zamanla İskit-Sibirya dünyasında yaygın hale gelmiştir. Arkeolojik bulgulara göre (çıkan hayvan kemiklere göre) hızlı hareket eden at türleri geliştirilmiştir. Hızlı at türleri toplum içinde iletişimi de hızlandırmıştır. Göçebe hayvancılık gelişmeden önce atlar savaş arabaları için kullanılmıştır. Fakat demir kullanımıyla birlikte nal icat edilmiş, akabinde binicilik gelişmiştir. At, konargöçer ekonominin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Konargöçer hayvancılığın gelişmesiyle binicilik de aynı derecede gelişim göstermiştir.

Ekonomi ve maddi birikimin gelişmesi sosyal ayrışmaya neden olmuştur. Sosyo-ekonomik gelişmeler sonucunda ilkel toplum düzeninden hiyerarşik düzene adım atılmıştır. Grupların bir araya gelmesi ve boylar oluşturmasıyla devletleşme sürecine geçilmiştir.¹⁰³

İskit-Sibirya birliğinin oluşumunun hayvancılık ekonomisinin yükselişi beraberinde hızlı demografik artışını getirmiştir. Hayvancılığın gelişmesi ve nüfusun artışı toplum içindeki hızlı sınıf oluşumuna yol açmıştır. Örneğin MÖ VI-V. yüzyıllara ait Altay'daki Pazırık tipi, Arjan 2, Arjan 5 gibi kurganların oluşması ayrıca bozkırlar boyunca çeşitli yerlerde zengin yapı ve düzen açısından bir önceki dönemlerden daha gelişmiş yapılar rastlanmaktadır.

Toplumdaki sosyal gelişmeler, İskit-Sibirya dünyasında boyların ve boy birliklerinin oluşmasına yol açmıştır. Konargöçerlerin çekirdeği olan küçük ve büyük aileler, akraba aile grupları, askeri ve ekonomik nedenlerden dolayı tek başına varlıklarını sürdürmelerinin zorlaştığı dönemde bir araya gelerek boyları oluşturmuşlardır.¹⁰⁴

Araştırmacılara göre Avrasya'da İskit boy ve boy birliklerin oluşum sürecinin İskit halkı için yabancı bir gelenek olmadığı yönündedir. Geldikleri Güney Sibirya bölgesinde oluşturulan boy birlikleri örneğine göre oluşturulan boy geleneğini beraberinde getirdikleri yönünde bir hipotez geliştirilebilir.

Konargöçer toplumun boy oluşumunda kendi içinde bazı gruplar arasında kan bağı olmasa da boy birliği ve sosyal bağ birliği, soy birliğine

¹⁰³ Martinov ve Alekseyev, *İstoriya i Paleontologiya*, s.32.

¹⁰⁴ Martinov, *Skifo Sibirskoye*, s13.

dayanmaktaydı. Küçük gruplar dışında (küçük konargöçer aileler arasında soy birliği dışında kan bağı da olmuştur) daha büyük gruplar arasında bu kan bağı hayâli bir bağlantı oluştururken soy bağı güçlü bir bağ olmuştur. Bu bağ hayatlarının tüm alanlarında; manevi, askeri, ekonomik ve siyasi alanında birlik olarak var olmuştur. Boylar tehlike anında bir araya gelip, güçlü bir askeri birlik oluşturmuşlardır. Bir araya gelen boylar soy birliklerini tek bir ortak ataya bağlamışlardır. Hayali ya da gerçek, ortak bir ata, özellikle de daha güçlü olan ve boyun bilinen en cengâver atasının etrafında birleşmişlerdir. Konargöçer gruplar kendi aralarında kan ve soy ayrımı kavramını çok iyi bilmektedirler.¹⁰⁵

Konargöçer sosyal organizasyonu zaman içinde tarihi ve siyasi sebeplerden etkilenmiş, tehlike anında bir araya gelerek birlik oluşturmayı başarmışlardır. Savaş ya da büyük göçler halinde olan birlikler adeta askeri-konargöçerlik halini alıp, daha agresif siyasi birlik haline dönüşmüşler. Savaş hali ya da siyasi buhranların yaşanmadığı dönemlerde ise sosyal durum, toplumsal-konargöçerlik durumu gayet amorf ve durağan hale geri dönmüştür. Bazı küçük boy ya da boy grupları dönem dönem bireysel hareket etseler de bölgede siyasi hava değiştiğinde askeri-konargöçer birliğine dâhil olmuşlardır. Tehlike karşısında bölgede bulunan toplumun tamamı hızlı şekilde bir bütün olarak siyasi birlik oluşturmaya başarmışlardır. Boy liderlerinin önemi artmıştır.

Konargöçerlerin seferleri sırasında, örneğin tarım kültürü yaygın olan toplumların seferleri sırasında birlikler adeta “askeri imparatorluklar” oluşturmuştur. Bu askeri imparatorluklar üst yönetim merkez sistemi olarak kurulmuştur. “Konargöçer imparatorluklar” devlet yönetimi olarak sadece işgal edilmiş topraklarda kendini göstermiştir. Konargöçerlerin sürekli buldukları bozkır alanında bu yönetim yine

¹⁰⁵ Eski Türklerde kuşaktan kuşağa geçen “hayat ya da yaşam gücü” düşüncesi ve inancı yaygın olmuştur. Bu inancın içinde soy inancı “kemiğe” bağlanmaktadır. Bundan dolayı hala Türkistan’daki Türkler arasında soy bağı suyak/kemik soydaşlığı kan bağına çok daha önemli yeri vardır. Eski Türlerin inancına göre tek soydan gelen kişilerin kemik yapıları aynı olup, kemik üzerinden ecdad ve torunlar arasında güçlü bir bağ kurulmaktadır. A.M. Sagayev, İ.V. Oktyabrskiy, *Traditsionnoye Mirovozeniyeye Türkov v Ujynoy Sibiri*, Moskova 1990, s.39.

askeri-konargöçer boylar birliği şeklinde devam etmiştir. Sosyal sistemler ve ekonomik yapıları eski düzenle devam etmiştir.¹⁰⁶

İskit-Sibirya birliğinin gelişiminde, genel tarihsel değişmelerle ilişkili birkaç ana aşama dikkat çekmektedir. İlk aşama MÖ VI-V. yüzyıllarda birlik oluşumunun tamamlanmasıyla ilişkilidir. İskit-Sibirya birliğinin Avrasya bozkırlarındaki demografik yükselişi bu dönemin karakteristik özelliği olmuştur.¹⁰⁷

İkinci aşama, İskit-Sibirya dünyasının arkeolojik kültürlerini MÖ IV. yüzyılın sonunda MÖ III. yüzyılın İskit coğrafyasında doğu ile güney bölgeleri arasına hareketliliğin arttığı bu dönemde büyük mezar yapılarının görünümü ve şaşalı defin gelenekleri göze çarpmaktadır. İskit-Sibirya dünyasının kültürleri, başta orman bölgesi olmak üzere komşu bölge kuşaklarında etki alanına girerek daha geniş coğrafyalara yayılmıştır.¹⁰⁸

İskit Birliğinin Oluşmasında İnanç Etkisi

Eski çağlardan beri uygarlık tarihindeki dini fikirler ve din, belirli bir ideolojinin, dünyamız hakkındaki ilk efsaneleri ortaya koyup, toplumdaki bir tür ahlak kodu olarak sosyal ilişkileri koruma ve düzenleme rolünü üstlenip mevcut gelenek ve görenekleri geliştirmiştir. Oluşan dini fikirler ve dini sistemler, insanlığın gerçek bilginin sınırlarını zorlamasına izin veren ilk felsefi görüşlerin ortaya çıktığı bir tür ilk bilgi kaynağı haline gelmiştir. Avrasya bozkırlarının konargöçerleri, her türlü yaşam koşuluna uygulayabilecekleri pratik ve evrensel olan kendi kutsal sistemlerini ve kutsal değerlerini oluşturmuşlardır.

Avrasya bozkır kuşağı İskit dünyasının birlik oluşturma süreci içinde elbette inanç sistemleri, çeşitli kültürler ve etnik faktörler etkili olmuştur. İskit-Sibirya birliğinin oluşumunda şüphesiz ideolojik, mitolojik ve ekonomik temeller ayrıca kültürel ve ekonomik bağlantıların sürekli olarak sürdürülmesi etkili olmakla birlikte, dünya görüşünün yanı sıra

¹⁰⁶ Martinov, *Skifo Sibirskoye*, s.13.; İlhami DURMUŞ, “ İskit İmparatorluğu'nun yıkılış nedenleri”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1, 2 (2008), s. 199-214; E. Erten, “Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris”, *Mediterranean Journal of Humanities*, VI/2, (2016), s.237-263.

¹⁰⁷ Martinov, *Skifo Sibirskoye*, s.18.

¹⁰⁸ Kleyn, *Voznikoveniye Koçevogo*, s.30-35.

Avrasya bozkırlarında ortak ve temelleri eskiye dayanan çeşitli inanışlar önemli olmuştur. Atalar kültü, hayvan ve güneş kültü, doğa güçleri ve hayat ağacı kültü ve daha geç dönemlerde yaklaşık MÖ III. yüzyılda ateş kültü gelişmiştir. Kültler özünde iyilik ve kötülük mücadelesinin, doğanın kutsallığının ve dünya görüşünün yansımasıydı. Bu karmaşık dünya görüşü sanatta ve defin geleneklerinde net şekilde görülmektedir.

İskitlerin dini ritüelleri hakkında Herodotos şu bilgi vermektedir; *“Yalnız Ares ayrı bir tapınma konusudur. Her bölgede, toplantı yerlerinde bu tanrı adına, şu örnek üzere bir tapınak yükselir: Üç stad eninde ve üç stad boyunda bir alana, üç staddan az alçak ve ince dallardan yapılmış demetler yığılır. Tepesi, eni, boyu eşit dörtgen bir terastir; üç yanı dimdik iner, üstüne dördüncü yandan çıkılır. Her yıl yüz elli araba dolusu yeni odun getirilip yığına eklenir. Çünkü fırtınalar yüzünden sürekli olarak çöker. Bu küçük tepenin en üstüne demirden yapılmış bir pala dikilidir, bu pala çok eski olduğu için her bölgeden saygı görür ve Ares heykeli işte budur. Bu palaya her yıl sürü hayvanları kurban edeceklerdir ve tabii at.”*¹⁰⁹

Son yüzyıllarda yapılan arkeolojik bulgular ışığında İskit kültürünün yayıldığı bazı bölgelerde çapı 80 metreyi bulan büyük kurganların¹¹⁰ mezar üstü katmanın çalı, çırpı, ot ve kamış gibi malzemeye kaplanmış, çokgen ya da dörtgen şeklinde yapılar bulunmuştur¹¹¹. Mezar üstü bu alanlar hem dini ritüeller için hem mezar üstü alanı belirlemek amacı ile kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu mezar üstü alanlarda derin ateş izlerine rastlanmıştır. Bu tip mezarlar İskit kültürlerinde sıkça rastlanılan türdendir¹¹².

Boyutları daha küçük olan bazı kurganların, kurgan üstü alanın (yaklaşık çapı 9 m ve yüksekliği 0,5 m) çamurdan hazırlanmış yükselti etrafında “çadır” (ağaç ve diğer çalı çırpı malzemeler gibi kullanarak)

¹⁰⁹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 273

¹¹⁰ Ludmila Çindina, Oçerki *Kulturogeneza Narodov Zapadnoy Sibiri, Mir Realny i Potustoronniy*, Cilt II, Tomsk Devlet Üniversitesi, Tomsk 1994, s. 140-144.

¹¹¹ Koryakova, *Ranniy Jelezniy Vek Zauralya i Zapadnoy Sibiri (Sargatskaya Kultura)*, Ural Üniversitesi Yayınları, Sverdlovsk 1988, s. 47.

¹¹² Koryakova, *Ranniy Jelezniy*, 149.

şeklinde yapısı bulunmaktadır. Çadır yapısı çokgen olup, mezarın etrafında çapı 13 metre bulduğunu olarak hesaplanmıştır¹¹³.

Mezar üstü çadır yapıların MÖ V.-III. yüzyıllar arasında Avrasya'nın bozkırlarında zengin mezarlarda sık rastlanan bir ayrıntıdır¹¹⁴. Yine Kuzey Kazakistan çadır kurganları adı verilen mezarların erken örneklerine MÖ VI-V. yüzyıllarda ve geç dönem örneklerine MÖ IV-II. yüzyıllarda rastlanmaktadır¹¹⁵. Mezar üstü bu yapıların çadır şeklinde olmasının belli bir dini inanış ve ritüel olduğu düşünülmektedir. Büyük olasılıkla, bunun sosyo-etnik bir temeli olduğu ve geleneğin gelişim süreci açısından birbirine yakın kabilelerin ideolojik ilkeleri etrafında belirlendiği düşünülmektedir¹¹⁶.

Herodotos'un kayıtlarında İskitlerin kurban edilen hayvanın kurban edilme şekli şu bilgi yer almaktadır:

“Dinsel törenler şöyledir: kurban ortaya konulur, ön ayakları bağlanır; kurbanı kesecek olan adam hayvanın arkasında durur, ipin ucunu çeker, hayvanı düşürür; hayvanı düşürürken kurban hangi tanrıya sunuluyorsa, o tanrıya dua eder, sonra boğazına ince bir ip dolar, ipin arasına bir sopa sokar, sopayı çevire çevire sıkar ve kurbanı boğar; ateş yakılmaz, önceden bir tören yapılmaz, kutsal su serpilmez. Kurbanı boğduktan sonra yüzer ve pişirirler.” “Kurban olarak bütün hayvanları ve özellikle at keserler.”¹¹⁷

“Savaşta esir aldıkları zaman, bunların yüz tanesinden birini kurban ederler, ama hayvanlar için yapılan töreni yapmazlar. Başının üzerine şarap serperler, kafayı bir lenger üzerinde keserler, lengeri odun bağlarının tepesine taşıyıp içinde bulunan kanı palanın üzerine boşaltırlar. Yukarıda olan budur; o sırada aşağıda, kutsal tepeliğin yanında şu tören yapılır: Kurban edilen adamların sağ kollarını elleriyle beraber omuz başlarından keserler, gökyüzüne doğru fırlatırlar,

¹¹³Maral Habdulina, *Ranniy Jelezny Vek i Srednevekoye Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*, İlimler Akademisi Yayınları, Çelyabinsk 1987, 3-25.

¹¹⁴*Stepi Evropeyskoy Çasti SSSR v Skifo-Sarmatskoye Vremya*, Nauka, Moskova 1989, s.54-57,69-70.

¹¹⁵Genadiy Zdanoviç, İ.V.İvanov ve Maral Habdulina, “Opit İspolzovaniya v Arheologii Paleopoçvennih Metodov İssledovaniya (Kurganı Kara-Oba i Obalı v Severnom Kazahstane)”, *Sovetskaya Arheologiya*,4(1984), s.41-43.

¹¹⁶Çindina, *Oçerki Kulturogeneza* 136-145; Aleksandr Kolesnikov ve Andrey Kuybişev, *Raboti v Priirtışye*, Arheologičeskiye Otkritiya za 1976 God, Nauka, Moskova 1977, s.225.

¹¹⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 272

*öbürlerini de kurban ettikten sonra giderler. Kol nereye düştüyse orada, gövde de bir başka noktada, olduğu yerde kalır.*¹¹⁸

İskitlere ait kurgan geleneğinde mezarların etrafında derin olmayan hendekler bulunmaktadır. Kurganların etrafı bazen taşla sıra halinde ya da alçak çit ile çevrilmiş şekilde rastlamak mümkündür¹¹⁹. Muhtemelen bu çitlerin mezar yerini belirlemek ya da toprak yerini sağlamlaştırmak için yapılmıştır¹²⁰. Anıt denilen (genelde boş tam ortada olan mezar) ya da diğer adıyla merkezi mezarın etrafına yapılan definlere “çoklu” (muhtemelen savaş sırasında ölen askeri rütbesi olan kesime ait olduğu düşünülen) mezarlar adı verilmiştir. Bu mezarların etrafında bulunan hendeklerin içinde ¹²¹ kurban edilen at, küçükbaş hayvanı, az sayıda yaban kuşlara ve kırık seramik parçalara rastlanmıştır. Ayrıca bazı kurganların hendeklerinde darbe almış gövdesi olmayan kafatası kemiğine rastlandığı gibi gövde kısmı ise başka yerde rastlanmaktadır¹²² bu da Herodotos’un vermiş olduğu bilgilerle (*savaşta yüz tanesinden birini kurban ederler*) eşleştiğini göstermektedir.

Herodotos’un kayıtlarında İskitlerin altına ve ondan yapılan eşyalara doğaüstü özellikler atfettiklerini de bildirmektedir. İskit kralı Targitaos hükümdarlığı sırasında gökten altın nesnelere düştüğünü anlatmaktadır. Bu altın eşyalar daha sonra dikkatle korundu, saygı gösterildi ve onlara kurbanlar sunuldu.

“Targitaos’un üç çocuğu olmuş, Lipoxais, Arpoxais ve en küçükleri Koloxais. Bunların zamanında Skythia’ya, gökyüzünden altından yapıma zanaat araçları düşüyor, bir saban, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve yaklaşıyor almak için; altın kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki, uzaklaşmak zorunda kalıyor. Sıra üçüncüye, yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler, iktidarı en

¹¹⁸ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 273

¹¹⁹Polosmak, *Baraba v Epohu rannego Jeleza*. Sibirya Bölümü İlimler Akademisi, Novosibirsk 1987,s. 93-94.

¹²⁰Stepi Evropeyskoy, 54-57.

¹²¹Koryakova, *Ranniy Jeleznyy*,s.33.

¹²²Mogilnikov, *Problemy Arheologii i Drevney İstorii Ugrov*. Nauka, Moskova 1972,s.72.

*küçüklerine bırakıyorlar.*¹²³ Herodotos'un bahsettiği kutsal altınlara sahip olan kişinin, iktidar olduğunda bahsetmektedir.

*"Gökten düşen bu kutsal altını krallar büyük bir dikkatle saklarlar ve büyük kurbanlar keserek hoşnutluğunu kazanmaya çalışırlar. Kutsal altını korumakla görevli olan kimse, bu bayram süresinde açık havada uyursa o yılı çıkaramaz. Skyth'ler öyle derler ve bu bekçi bir gün içinde at sırtında ne kadar toprağı çepeçevre dolanabilirse, o toprak kendisine ödül olarak verilir."*¹²⁴

İskitler için altının kutsal ve önemli olduğu arkeolojik bulgularda da paralelliğini görmek mümkündür. İskit kurganlarda bulunan altın eşyaların üzerinde ince ustalık gerektiren, mitolojik sahneler, hayvan üslubu tarzında yapılmış eşyalar bulunmaktadır. İskit dünyasında hayvan üslubu, en yaygın olan sanat dalı olmuştur. Hayvan üslubu Tunç Çağı'nda ortaya çıksa da, Demir Çağı'nda yaygınlık kazanmıştır. Hayvan üslubunun ortaya çıkışı hayvan kültü ile doğrudan bağlantılı olup, zamanla hayvan tasvirlerinin motif haline geldiği ve eşyaların üzerinde süsleme sanatı olarak kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir¹²⁵.

Hayvan üslubu motifleri, şüphesiz doğanın hassas değişimleri ve hayvan hareketleri, hayvan av sahneleri takip edilerek eşyaların üzerine aktarılmıştır. Hayvan üslubunda hayvanların gerçekçi tasvirleri, süsleyeceği eşya çerçevesi içinde koşan, saldıran, dinlenen, bazen de savaşan yırtıcı hayvanların şekilleri bulunmaktadır¹²⁶.

Hayvan üslubu kuzey Çin'den Orta Avrupa'ya kadar, özellikle bozkır ve orman-bozkır bölgelerinde yaygınlık kazanmıştır. Hayvan üslubunun yayıldığı coğrafyada bölgelere özgü ayrıntılar ortaya çıksa da tek bir stil (hayvanların duruş pozisyonları ve şekilleri) hâkim olmuştur. Hayvan üslubunda birçok motif ve detayların benzerlik göstermesi akıllara hayvan üslubunun tek merkezden yayıldığını getirmektedir.

Örneğin Karadeniz İskit hayvan üslubu ile Minusinsk havzası hayvan üslubu birbirine benzerlik göstermektedir. Minusinsk havzası hayvan

¹²³ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 254

¹²⁴ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 255

¹²⁵S.Rudenko, *Kultura Naseleniya Gornogo Altaya v Skifskoye Vremya*, Nauka ,Moskova, Leningrad 1960, s. 245.

¹²⁶M.Artamonov, *K Voprosu o Proishojdenii Skifskogo İskusstva, Soobşeniya Gosudarstvennogo Ermitaja*, Rusya İlimler Akademisi Yayınları, Leningrad 1962, s.30-35.

üslubu ise kökenlerinin Karasuk kültürü hayvan üslubuna dayandığı düşünülmektedir. Karadeniz İskit hayvan üslubu ile Türkistan hayvan üslubunun coğrafya açısından çok uzak mesafelerde bulunmalarına rağmen, kökenlerini Karasuk ve ona en yakın komşu kültürlerinden aldıkları düşünülmektedir.¹²⁷

Ateş kültü, İskit-Türk dünyasında sık rastlanan bir gelenektir. Çin kaynaklarında *"Türkler herşeyden önce ateşi kutsal saymaktadırlar, hava ve su da kutsaldır. Türklerin gökleri ve yeri yaratan tanrıları Tengridir. "Kün"(güneş), tanrının yardımcısıdır ve dünyayı yönetmektedir. Güneşin ışıkları adeta bir ip gibi tüm canlılara dokunarak güneşle iletişimde bulunmaktadır. Türkler yılda iki defa sonbaharda ve ocak ayının sonlarında ilk güneş ışıkları dağların tepelerine değdiğinde ona adak getirmektedirler"*.¹²⁸

Türklerde ateş kültü Moğollarda da olduğu gibi Tengrinin bir hediyesi olarak görülmekte ve ateşin kötü ruhları temizleme gücüne sahip olduğuna inanılmaktadır. Bir çok İskit kurganında ateş izlerine rastlanmaktadır. Bu doğrudan defnedilen kişi üzerine ya da mezar içinde uygulanmıştır. Daha geç dönemlerde de bu gelenek varlığını sürdürmüştür.¹²⁹

Bizans tarihçisi Simokatta *"Türkler ateşe fevkalade büyük saygı gösterirler [...], fakat sadece gök ve yerin yaratıcısına dua ederler ve onu Tanrı diye adlandırırlar"*. Yunan Menandros'a göre, *"Türk büyücüleri Roma elçisini alevlerin arasından yürüterek arındırıyorlardı"*. Ateş kültü Türkistan'ın eski halkları arasında yaygın olan ve hiç değişmeyen geleneklerden kabul edilmektedir. Arınmak, temizlenmek için bazen ölüleri de yakmışlardır¹³⁰.

Diğer yandan Erken Demir Çağ İskit defin geleneklerinde mezarlarda ev hayvanlarına ait kemiklere rastlanmaktadır. İskit defin geleneklerinde koyun kurban edilmektedir. Yine ölü ile birlikte kurban etinden yemekler yaparak, kurban edilen hayvan ölünün yanına

¹²⁷ Çlenova, *Proishojdeniye i Ranyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kulturi*, Nauka, Moskova 1967,s.110-145.

¹²⁸ A.A.Popov, *Tavşitsı*, RAN, Moskova, Leningrad, 1936, s.48.

¹²⁹ N.Ya.Biçurin, *Sobraniye Cvedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevnii Vremena*, RAN, Moskova, Leningrad 1950,s. 229.

¹³⁰ J.P.Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Bilgesu Yayıncılık, İstanbul 2011,s.39.

defnedilmektedir. Bu kurban anlayışında büyük çoğunlukla at ve küçükbaş hayvan kemikleri görülmektedir¹³¹.

Hayvan kemikleri mezarın yanında ayrı çukurlarda ya da hendeklerin içinde gömülmüşlerdir. At, öküz, koyun kafatasları ya da hayvan vücudunun diğer kısımlarına rastlanırken kimi zaman hayvanın tüm olarak kalıntılara da rastlanmıştır. Hayvan kemikleriyle birlikte mezar toprağında ya da hendeklerin içinde seramik parçalarına ya da tüm (kırılmamış) kaplara rastlanmıştır. Araştırmalara göre hayvanlara ait kemiklerin ve kırık seramik parçaların kalıntılarının dini bir ritüelin parçası olduğu düşünülmektedir¹³².

At eski Türkler için en yakın dost, ruhun ve vücudun ayrılmaz parçasıdır. Tengri için kurban kabul edilen bir hayvandır. Türkler için yeryüzü ile gök arasında bir araç olduğu ve gökten indirildiğine inanılmaktaydı. Atın sahibine ölümden sonra öbür dünyada da eşlik ettiğine inanılmaktaydı. Kutadgu Bilig'de zaman simgesi, Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde ise uçan at simgesine rastlanmaktadır¹³³.

Ağaç kültünün de Türk mitolojisinde önemli yeri bulunmaktadır. Türkler çeşitli ağaçları doğaüstü güçlerle donatıp kutsal kılmışlardır. Bu süreç inanç sistemi içinde mitolojik köklerle ilişkilendirilir. Ağaçları kutsallaştırmak, ağaç için adak sunmak ve dilek dilemek gibi adetlerin hepsi eski inanç sisteminde bulunan unsurlardır ve bunların daha eskilere dayanan bir inanış olduğu düşünülmektedir. Genel anlamda ağaç, evrenin yaratılış modelini, koruyucu ve kurtarıcı rolleri üstlenmektedir.

Altay Türklerinde ağaç barış, dünya ve gökyüzünü temsil etmektedir. Şamanların görüşüne göre ağaç, kutsal doğanın koruyucu gücünü temsil etmektedir.

“Şaman davullarındaki bu ağacın kökleri dünyadan değil, daha çok gökten yere doğru uzanmaktadır. Altay'ın yaratılış destanında olduğu gibi, bu ağaçların dokuz dalı vardı. Bu ağaçlar çoğunlukla göksel dağ

¹³¹ V.İ. Polsmak, *Baraba v Epohu Bronzi*, Nauka, Moskova 1985, s.30.

¹³² L.A. Çindina, *Oçerki Kulturogeneza Narodov Zapadnoy Sibiri*, Tomsk Üniversitesi Yayınları, Tomsk 1998, s. 143.

¹³³ Roux, *Eski Türk*, s. 27.

*veya tepede büyümüştür. "Ağacın bir tarafında ay, diğer tarafında güneş vardı".*¹³⁴

Avrasya bozkırlarında İskit birliği toplumunda oluşan dini fikirler ve ilk felsefi görüşler önemli bilgi kaynağı haline gelmiştir. Tüm İskit dünyasına tesir eden bu bilgiler, yaratılış felsefesi, dünya düzen sistemi ve fikir birliği İskitlerin birlik oluşma sürecinde önemli etkenlerden biri olmuştur.

Sonuç

İskit-Sibirya Dünyası kültürünün oluşum sürecinde bölgesel-coğrafi faktörlerin etkili olduğuna ve birliğinin oluşma bölgesinin ise Avrasya'nın bozkır ve orman-bozkır kuşağı olduğuna inanılmaktadır. Avrasya bozkırları karasal iklime sahip olup, doğu bölgeleri klasik konargöçer hayvancılığı için ideal bir bölge iken Avrasya bozkırları eski medeniyetlerin ilk defa üretici ekonomileri yani hayvancılık türünün konargöçer hayvancılığı oluşturduğu coğrafya olmuştur.

Diğer taraftan Fergana vadisi gibi benzer ekonomilerin bulunduğu yerlerde mera hayvancılığı ve tarım (doğal olarak verimli toprakların olduğu yerler) yaygınken, Türkistan'ın Seyhun Ceyhun nehirleri arasındaki güney kısımlarında hayvancılık bilinse de genel kanı bölgede halkın yerleşik olduğu yönündedir. Hatta bazı araştırmacılar daha güney bölgelerindeki İran halkının hayvancılığı bilmelerine rağmen yerleşik hayat sürüp, tehlike anında (Büyük İskender işgali sonrası ya da daha geç dönemlerde Moğol ve Timur baskı ve zulümlerden korunmak için) konargöçer hayat tarzına geçtiklerini belirtmektedir. Bölgede barış ve güven sağlanınca halk yeniden yerleşik düzene meyil göstermiştir.

Diğer önemli bir husus ise Avrasya'nın Neolitik döneminde kültürel ve ekonomik bağlantıların ve ufak çapta alış verişlerin nehirler vasıtasıyla yapıldığı bilinse de bir sonraki dönemde hayvancılığa dayalı ekonominin de gelişmesiyle birlikte iletişim bozkır kuşağı boyunca devam etmiştir. Bu husus üretici ekonomi yani bozkır hayvancılık ekonomisinin oluşumunun güneyden kuzeye değil, doğudan batıya doğru geliştiğini göstermektedir. Temelleri atılan bozkır konargöçer ekonomisi özellikle İskit-Sibirya birliğinde belirleyici olmuştur.

¹³⁴ B. Ogel, *Türk Mitolojisi*, I Cilt, TTK, Ankara 1993, s. 90-96.

İskit birliğini oluşturan diğer etkenlerden biri de konargöçer hayvancılığa paralel demir madenin keşfi ve onun İskit-Sibirya dünyasında kullanımının yaygın hale gelmesidir. Dayanıklı demir madeni konargöçer üretim ekonomisini daha verimli hale getirmiştir. Demir başta silah yapımında kullanılmış fakat zamanla demirden el aletleri yapılmaya başlanmıştır. Nal icat edilmiş, binicilik ve akabinde hızlı hareket eden at türleri gelişerek iletişimi hızlandırmıştır. At, konargöçer ekonominin ayrılmaz parçası olup, hayvancılığın gelişmesiyle at biniciliğinin önemi de aynı derecede artmıştır.

İskit dünyasında nüfus artışı ise yeni nüfus kitlelerinin gelişiyile ilişkili olmadığı anlaşılmakta olup, büyük olasılıkla Avrasya'nın bozkır kuşağında hayvancılık ekonomisinin yükselişi ve hayvandan maksimum ürün almanın neticesinde hızlı demografik artış gerçekleşmiştir. Hayvancılık ekonomisinin gelişmesi ve nüfusun artışı ise toplum içinde hızlı bir sınıfsal oluşuma yol açmıştır. Sosyo-ekonomik gelişmeler sonucunda ilkel toplum düzeninden hiyerarşi oluşumuna adım atılmıştır. Grupların bir araya gelmesiyle, boy birlikleri ve devamında devlet oluşum sürecine geçilmiştir.

Konargöçerlerin çekirdeği olan küçük ve büyük aileler, akraba aile grupları, askeri ve ekonomik nedenlerden dolayı tek başına varlıklarını sürdürmelerinin zorlaştığı gerekçesiyle bir araya gelerek boyları oluşturmuşlardır. Konargöçer sosyal organizasyonu zaman içinde tarihi ve siyasi sebeplerden etkilenmiş ve tehlike zamanlarında bir araya gelerek siyasi birlik oluşturmayı başarmışlardır.

Genel felsefi ve mitolojik dünya görüşünün temelinde, çeşitli kültür ve etnik faktörlerin etkili olduğu fikri yatmaktadır. İskit-Sibirya birliğinin oluşumunda şüphesiz ideolojik, mitolojik ve ekonomik temeller ayrıca kültürel ve ekonomik bağlantıların sürekli olarak sürdürülmesi etkili olmakla birlikte, dünya görüşünün yanı sıra Avrasya bozkırlarında ortak ve temelleri eskiye dayanan çeşitli inanışlar önemli olmuştur. İnanışlar kültürün özünü oluşturarak onun dış görünüşünü belirlediği gibi günlük hayatta toplumsal sistem içinde öne çıkan değerler, amaç ve hedefleri şekillendirerek toplumun ahlak görevini de üstlenir. Hayatın akışını düzenleyen ve insanları ortak paydada buluşturduğu gibi İskitlerin de birlik oluşmasında önemli bir etkenlerden biri olmuştur.

Kaynakça

- Artamonov. M. K, *Voprosu o Proishojdenii Skifskogo İskusstva, Soobşeniya Gosudarstvennogo Ermitaja*, Rusya İlimler Akademisi Yayınları, Leningrad 1962.
- Biçurin. N.Ya, *Sobraniye Cvedeniy o Narodah, Obitavşih v Sredney Azii v Drevnii Vremena*, RAN, Moskova ,Leningrad 1950.
- Boyarşinova. Z.Ya, *Naseleniye Zapadnoy Sibiri do Naçala Russkoy Kolonizatsii*, Tomsk Üniversitesi Yayınevi, Tomsk 1960.
- Çıçurov. İ.S, *Vizantiysliye İstoriçeskiye Soçineniya*, Nauka, Moskova 1980.
- Çindina.L.A, *Oçerki Kulturogeneza Narodov Zapadnoy Sibiri*,Tomsk Üni Yayınları, Tomsk 1998.
- Çlenova. N.L, “Kulturi Skifskogo Kruga: Çertı Shodstva i Različiya. Sayano-Altayskiy Rayon v Skifskom Mire”, *Kradkiye Soobşeniya İnstituta Arheologii*, 207(1991), s.6.
- Çlenova. N.L, *Proishojdeniye i Ranyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kulturi*, Nauka, Moskova.1967.
- Dovatur. A.İ, Kalistov. D.P, Şişova. İ.A, *Narodı Naşey Stranı v İstorii Geredota*, Nauka, Moskova 1982.
- Durmuş. İ, “ İskit İmparatorluğu'nun yıkılış nedenleri”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı: 2 (2008), s. 199-214.
- Durmuş. İ, *İskitler (Sakalar)*, Akçağ Yayımevi, Ankara 2008.
- Durmuş. İ, *İskitler (Sakalar)*, Akçağ Yayımevi, Ankara 1993.
- Durmuş, İ, *Eskiçağ Anadolu'sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve Öneriler*, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1/2(2019),s.101-103.
- Erten, Emre, “Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi:Tomyris”, *Mediterranean Journal of Humanities*, VI/2, (2016), s.237-263.
- Grakov. B. N, *İskitler*. Çev. D. A. Batur. Selenge, İstanbul 2006.
- Grakov. B.N, *Skifi, Nauçno-Populyarniy Oçerk*, Moskova Devlet Üniversitesi Yayınları, Moskova 1971.
- Gumilev. L.N, *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*, Mısl, Moskova 2002.
- Habdulina Maral, *Ranniy Jeleznıy Vek i Srednevekove Uralo-İrtişskogo Mejdureçya*, İlimler Akademisi Yayınları, Çelyabinsk 1987.
- Hasanov. Z, *Çar İskitler. İskitler ve Eski Oğuzların Etno-Dil Özdeşleştirmesi*. Türk Dünyası Araştırmaları Dünyası, İstanbul 2009.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.
- İvanov. M.S, *Plemena Farsa Kaşkayskiye, Hamse, Kahgiluye, Mamasani*, Rusya İlimler Akademisi , Moskova 1961.
- Karamzin. N.M, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Nauka, Moskova 1988.

Kesariyskiy. Prokopiı, *İstoriya Voin Rimlyan s Persami, Vandalami i Gotmi*, İmp Adına Yayın evi, St-Petersburg 1876.

Kleyn. L.S, *Voznikoveniye Koçevogo Skotovodstva*, Kemerov Gosudarstvenniy Universitet, Kemerovo 1980.

Koryakova. L, *Ranniy Jeleznıy Vek Zauralya i Zapadnoy Sibiri (Sargatskaya Kultura)*.Sverdlovsk: Ural niversitesi Yayınları, 1988.

Latışev. V.V, *“İzvestiya Drevnih Pisateley Greçeskih i Latinskih O Skifii i Kavkaze”*,I.Cilt, St-Petersburg, 1890.

Latışev. V.V, *İzvestiya Drevnih Pisateley Greçiskih i Latinskih o Skifii i Kafkaze*, İmp. Adına İlimler Akademisi Yayınevi, St-Petersburg 1906.

Leybnits. G.V, *Sbornik Pisem i Materialov Leybnitsa, Otnasyaşıhsya k Rossii i Petru Velikomu*, İmp. Adına İlimler Akademisi Yayınları, St-Petersburg 1873.

Leyn. L.S, *Voznikoveniye Koçevogo Skotovodstva, Skifo-Sibirskoye Kulturno-İstoriçeskoye Yedinstvo, Materyalı I Vsesoyuznoy Arheologiçeskoy Konferentsii*, Kemerovo: Kemerovo Devlet Üniversitesi Yayınları, Kemerovo 1980.

Markov. G.E, *Sotsialnaya Struktura i Obşestvennaya Organizatsiya Drevnih i Srednevekovıh Koçevnikov*, Kemerovo 1980.

Markov. G.E, *Koçevniki Azii*, Moskova Üniversitesi Yayınları, Moskova 1966.

Martinov. A, Alekseyev. V.P, *İstoriya i Paleontologiya Skifo-Sibirskogo Mira*, Kemerovo Devlet Üniversitesi Yayınları, Kemerovo 1986.

Martinov. A.İ, *Skifo-Sibirskoye Yedinstvo Kak İstoriçeskoye Yedinstvo*, Kemerovo Devlet Üniversitesi Yayınları, Kemerovo 1980.

Memiş, Ekrem, *İskit’lerin Tarihi*, Konya Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1987.

Mogilnikov. V, *Problemlı Arheologii i Drevney İstorii Ugrov*. Moskova: Nauka, 1972.

Moşkova. M.G, *“Sporniye Voprosı Kontseptsii “Skifo-Sibirskogo Mira”, Kratkiye Soobşeniya İnstituta Arheologii*, 207 (1991), s.18.

Nehardt. A.A, *Skifskiy Rasskaz Geredota v Oteçestvennoy İstoriografii*, Nauka, Moskova 1982.

Neumann. K.F, *Die Vlkerdessdlichen Russlands in ihrergeschichtlichen Entwicklung*, Leipzig 1855.

Ogel. B, *Türk Mitolojisi*, I cilt, TTK, Ankara 1993.

Polosmak. N, *Baraba v Epohu rannego Jeleza*. Novosibirsk: Sibirya Bölümü İlimler Akademisi, 1987.

Polismak.V.İ, *Baraba v Epohu Bronzi*,Nauka, Moskova 1985.

Popov. A.A, *Tavşitsı*, RAN, Moskova, Leningrad 1936.

Rolle, R. *Die Welt der Skythen. Stutenmelker und Pferdebogner: Ein antikes Reitervolk in neuer Sicht*. Luzern & Frankfurt/M, 1980.

Roux, J.P, *Eski Türk Mitolojisi*, Bigesu Yayıncılık, İstanbul 2011.

Rudenko. S, *Kultura Naseleniya Gornogo Altaya v Skifskoye Vremya*, Nauka, Moskova, Leningrad 1960.

Sagayev. A.M, Oktyabrskiy. İ.V, *Traditsionnoye Mirovoznreniye Türkov v Yujnoy Sibiri*, Moskova 1990.

Schiltz. V, *Die Skythen und Andere Steppenvölker. 8. Jahrhundert v. Chr. bis 1. Jahrhundert n. Chr.* München 1994.

Simokatta, Teofilakt, *İstoriya*, çev. S.İ.Kandratyeva, SSCB İlimler Akademisi, Moskova 1957.

Stepi Evropeyskoy Çasti SSSR v Skifo-Sarmatskoye Vremya, Nauka, Moskova 1989.

Tarhan. M.Taner, *Tarih Yazımında Arkeolojinin* ,Arkeoloji Sanat Yayınları,İstanbul 1995.

Tatişev. V.N, *İstoriya Rossiyskaya*, Nauka, Moskova, Leningrad 1962.

Timothy. E, Gregory, *Bizans Tarihi*. çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Togan, Zeki Velidi, "Sakalar (IV)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 23 (1987), s.23, 30-34.

Vizantiyskiye İstoriki: *Deksipp, Evnapiy, Olimpiodor, Malh, Petr Petritsiy, Menandr, Kandid, Nonnas i Feofan*Vizantiyets. Çev. Spiridon Destunis, Leonid Demis yayınevi, St-Petersburg 1884.

Yalnitskiy. L.A, *Skifiya Yevraziyskih Stepey: İstoriko-Arheologičeskiy Oçerk*, Nauka, Novosibirsk 1977.

Zakiyev. M, *Tatari: Problemi İstorii i Yazıka*, Tataristan İlimler Akademisi Yayınları, Kazan 1995.

Zakiyev.M, *Glubokiye Etničeskiye Kornı Türskih Narodov*, Türskaya Akademya Yayınları, Astana 2011.

Zdanoviç.G, İvanov İ.V ve Habdulina M, "Opit İspolzovaniya v Arheologii Paleopoçvennih Metodov İssledovaniya (Kurganı Kara-Oba i Obalı v Severnom Kazahstane)", *Sovetskaya Arheologiya*, Sayı 4,(1984): 41-43.

Zeuss. K, *Die Deutschenundihre Nachbarstämme*, München 1837.